

Я. СТАНКЕВІЧ
пры ўчасьці Ант. Адамовіча

МАЛЕНЬКІ
МАСКОЎСКА-БЕЛАРУСКІ

(КРЫВІЦКІ)

СЛОЎНІЧАК

фразэолёгічны і прыказкаў
ды

прывітаньні, зычэньні і інш.

ТАВАРЫІСТВА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ
ІМЯ ФРАНЦІШКА СҚАРЫНЫ

Я. СТАНКЕВІЧ
пры ўчасьці Ант. Адамовіча

МАЛЕНЬКІ
МАСКОЎСКА-БЕЛАРУСКІ
(КРЫВІЦКІ)

СЛОЎНІЧАК
фразэолёгічны і прыказкаў
ды
прывітаньні, зычэньні і інш.

3-е выданьне

Менск
«Навука і тэхніка»
1992

ББК 81.2 Бел-4
С 76

Друкуецца па выданьні:

Станкевіч Я. (пры ўчасьцю Ант. Адамовіча). Маленькі маскоўска-беларускі слоўнічак фразеолёгічны і прыказкаў. 2-е выд. Нью-Ёрк: Крывіцкае Навуковае Тав-ва Пр. Скарыны, 1953. 20 с.

з дадаткамі з выданьня:

Станкевіч Я. (пры ўчасьці Ант. Адамовіча). Маленькі маскоўска-беларускі (кывіцкі) слоўнічак фразеолёгічны і прыказкаў ды прывітаньні, зычэньні і інш. Менск: Выд-ва Падручнікаў і Літаратуры для Моладзі ў Менску. 1944. 151 с.

Укладаньне Зьміцера Санько

Пасьляслоўе Вінцука Вячоркі

Имя белорусского ученого Янки Станкевича (1891—1976) на протяжении десятилетий было в БССР под запретом, а его книги, спрятанные в спецфондах, были недоступны читателям. Настоящее издание адресуется широкому кругу людей, заинтересованных в возрождении белорусского языка. Печатается с сохранением авторского правописания.

460203000—063
С — Зак. выд. 92
М 301(03)—92

© Укладаньне. З. Санько,
1992

© Пасьляслоўе. В. Вячорка,
1992

ISBN 5-343-01322-8

ПЕРАДМОВА

Прыказі (прыказкі) не даслоўна перакладаюцца, але адпаведнай прыказкаю, што ёсць у іншай мове. Падобна-ж і спецыфічныя фразы. Дзеля таго патрэбны апрычоны слоўнік фразэолёгічны і прыказяў. Аўтар меў наўвече ня ўсі прыказі маскоўскія, але адно тыя, што некаторыя Беларусы сяды-тады ужываюць — дык-жэ дзеля таго, каб, прыпомнеўшы ім адпаведную прыказку ці спецыфічную фразу крывіцкую, адвучыць ад ужывання маскоўскае. Ведама, і з гэтага гледзішча слоўнічак далёка ня поўны. Галоўная прычына гэтага ў ненармальных варунках ваеннага часу, калі нельга дастаць ні патрэбных кнігаў, ні часта на'т собскіх запісаў. Спадзяюся за якісь час, мо' ў лепшых варунках, выдаць большы слоўнік фразэолёгічны.

Разам із маскоўскімі пададзена колькі прыказкаў царкоўна-славянскіх.

Перакладзена тутка і колькі прыказкаў лацінскіх, бо іх такжа ў нас ужываюць, а немагчыма было выдаваць асобнага слоўнічка лацінскіх прыказяў. Лацінскія прыказкі разьмешчаны за маскоўскімі ў парадку лацінскага альфавэту.

Ля беларускіх прыказкаў і звычайных фразяў паказана, дзе яны запісаны, або скуль, з якога друкаванага матар'ялу, узяты, выпісаны. Калі ў друкаваным матар'яле паказана месца запісу, дык і мы, побач із друкаваным жаралом, падаем, скуль паходзіць фраза, надрукаваная ў гэным жарале. Прыклад: Н. (Чч. 107). Гэта значыць, што прыказка ўзята з балоны 107 кніжкі Чачотавай, а туды яна лучыла будучы запісана ў Наваградчыне. Калі просьле прыкладу фразы на якое-колечы слова падана два ці колькі месцаў запісу, дык першае месца датычыць прыкладу й фразы, а засталыя толькі выясьнянай прыкладам фразы.

Ведама, фразы, прыказкі і інш. пашыраны ня толькі ў месцу іх запісу, але шмат шырэй, звычайна па ўсёй Беларусі.

Месца запісу паказана дзеля гэтых увагаў:

а) Гэтага вымагае навуковы запіс і навуковае выданьне матар'ялу;

б) У нас ё людзі, ад каторых, з прычыны іх малага веданьня беларускае мовы або зное волі, часта можна пачуць: «Выдуманая!», «Ня кажучь!», «Нідзе ня чуваць!». Дык, тарнуючыся да варункаў, і дзеля гэтых людзей, паданы месцы запісаў.

Лучыла колькі фразай, агульна пашыраных і ведаемых, але без абазначаньня месца запісу. Так яны і паданы.

Усё — і прыклады із старых памяткаў — пададзена подле цяперашняга правапісу.

Аўтар

У Менску, 9. VII. 42 г.

ПЕРАДМОВА ДА 2-ГА ВЫДАНЬНЯ

Гэты слоўнічак аўтар быў здаўшы да друку выдавецтву ў Менску ўлетку 1942 г., але надрукаваны ён быў, разам із разглядам некаторых слоўных групаў, ажно ў чэрвіні 1944 г. Дарма што гэта быў час адыходу нямецкага і надыходу расійскага войска, выдавецтва і т. зв. Беларуска-Цэнтральная Рада, ад каторай выдавецтва залежыла, малі поўную магчымасьць забраць калі не надрукаваныя кніжкі, то прынамся матрыцы слоўнічка. Але яны гэтага не зрабілі. Дзеля таго захаваліся толькі маіх колькі экзэмпляроў аўтарскіх.

Перад зданьням цяпер у друк другім наваротам, аўтар маў сумлевы, ці варта друкаваць такі маленькі слоўнічак. Але разважыў, што варта. І маленькі слоўнічак дасьць адпаведную да свае велічыні карысьць. Апрача таго, можа ён заахоціць іншых зьбіраць (запісавачь, выпісавачь) арыгінальныя беларускія фразы, каб прыгатаваць вялікі фразэолёгічны слоўнік беларускі, да каторага гэты маленькі будзе часткаю гатовага матар'ялу. А фразэолёгічны слоўнік нам вельмі патрэбны. Кажная мова розьніца ад іншых моваў ня толькі сваймі словамі ды іх фонэтычнымі й граматычнымі хормамі, але таксама сваеасаблівымі, неперакладанымі даслоўна на чужыя мовы фразамі.

Аўтар

У Нью Ёрку. Студзень 1952 г.

СКАРАЧЭНЬНІ

МЯСЦОВАСЬЦІ

- Ар.— сяло (весь) Арляняты, Краўское вол. Ашмянскага пав.
Аш.— Ашмянскі павет.
Барн.— Баранавіцкі п.
Барс.— Барысаўскі п.
Бр.— Браслаўскі п.
Буда — местачка Буда (Будслаўе) Вялейскага п.
Вал.— Валожынскі п.
Вял.— Вялейскі п.
Вяліс.— Вяліскі п.
Віл.— Віленскі п.
Вк.— Ваўкавыскі п.
Войш.— сяло Войштавічы Вішнеўскае вол., Валожынскага п.
Доры — сяло Доры, Пяршайскае вол., Валожынскага п., запісы зроблены ў Н. Арсеневай.
Др.— Дрысенскі п.
Заўшыцы — с. Заўшыцы, Вязьненскае вол., Слуцкага п., запісана ад П. Жарскага.
Дз.— Дзісенскі п.
Іг.— Ігуменскі п., падаў Ант. Адамовіч.
Імсь.— Імсьціслаўскі п.
Л.— Лідзкі п.
Лпл.— Лепельскі п.
М., Язь., Ч., Ст., Дз.— Мікалаеўская, Язьненская, Чэрская і Стапанпольская вол., Дзісенскага п.
Міх.— с. Міхалкавічы, Лагойскага раёну Менскага п.
Мл.— Маладэчанскі п.
Мн.— Менскі п.
Н.— Наваградзкі п.
Нзб.— Навазыбкаўскі п.
Пархв.— Пархвенава ля Докшыцаў Вялейскага п.
Пц.— Полацкі п.
Ск.— Сакольскі п.

Сл.— Слоні́мскі п.
Ст.— с. Старына Сьмілавіцкага раёну Ігуменскага п.
Прыклады выпісанья з «Краёвага слоўніка Чэрвеншчыны» М. Шатэрніка.
Сц.— Слуцкі п.
Сьв.— Сьвянцянскі п.
Сьп.— с. Сьпягліца, Вішнеўскае вол., Вялейскага п., словы паданы др. В. Тумашом.
Укр.— Укропава, Палачанскае вол., Маладэчанскага п.

ПАЯСЬНЕНЬНІ

адз.— адзіночны
гл.— глянь
зб.— зборны
зьм.— зьменшаны, зьмяншальны
кр.— крывіцкі, беларускі
л.— ліст
м.— места, местачка
м.— маскоўскі
п.— польскі
пр.— прыраўнуў
пркл.— прыклад, прыкладам
прн.— пераноснае значаньне
с.— сяло
ск.— дзеяслоў скончанага трываньня
тм.— там-жа

ЛІТАРАТУРА

Аль кіт., Аль кітаб — Аль Кітаб Крывіцкага Музэю Ів. Луцкевіча ў Вільні.
Ант.— павесьць «Антон» Максіма Гарэцкага.
Вел.— Куз.— И. Кузмин: Материалы для изучения говоров Велижского у. («Известия по рус. яз. и сл.» 1930. III. 1).
Гсл.— Максім Гарэцкі: Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік. Вільня, 1921.
Дуб.— з твораў паэты Вал. Дубоўкі.
ЗСД.— Зарэцкі М.: Сьцежкі-дарожкі.
ДзД.— Максім Гарэцкі: Дзве душы.
Ксл.— Касьпяровіч М.: Краёвы слоўнік Віцебшчыны, 1927.
ЛБ.— Federowski M.: Lud Białoruski, IV.

- ЛНЧ.— Лынькоў М.: На чырвоных лядах.
МА.— Менскія акты, выпуск першы. Менск, 1931.
Марц.— з твораў В. Дуніна-Марцінкевіча.
НЗ.— павесьць «Нядоля Заблоцкіх» Калюгі.
Нк.— Нікіфароўскі (з ягоных запісаў этнографічных у Віцебшчыне).
НкП.— Полупословицы и полупоговорки, употребляемые в Витебской Белоруссии. Посмертный труд Н. Я. Никифоровского («Записки с.-з. отд. имп. рус. геогр. о-ва, кн. 2, 1911»).
Нсб.— Сборник Белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем. Пецярбург, 1874.
Нсл.— Беларускі слоўнік Насовічаў.
ПНЗ.— Полевой: О языке населения Новозыбковского у.
Ром.— Беларускі зборнік Раманава.
РСБ.— Расторгуев П.: Северско-белорусский говор.
СК.— Казкі Сяржпутоўскага (запісаныя ў Случчыне).
Стт.— Статут Літоўскі 1588 г. у перадруку І. Лаппы. Коўня, 1938.
Шсл.— Шатэрнік М.: Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны. Менск, 1929.
Чч.— Czeczot J.: Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny.
Цыфры ўсюды паказуюць балоны, з выняткам ЛБ., дзе паказуюць нумары прыказкаў і фразяў.

І. ФРАЗЫ

Абсолютно весь, абсолютно все и т. д. — **Увесь чыста, усё чыста** і г. д. Ар., Іг.

Бог на помощь! — **Памажы Божа!** Ар.; Іг.

Большое дело! — **Вялікае сьвята!** Ар.

Броситься бежать — **Пусьціцца ўцекі.** Ар. **Пусьціцца наўцекі.** Ар.; Гушча («Польмя», III—IV, 10).

В этом году, в текущем году — 1) **Сёлета,** Ар.; Іг.;

2) **Сяголета,** Іг.; 3) **Сягалета,** Вал.; Вял.; Мл.

В прошлом году — **Летась,** Ар., Іг.

В первых числах месяца — **Першымі днямі** месяца.

В последних числах месяца — **Апошнімі днямі** месяца.

В зависимости от — **Як да.** В зависимости от вкуса — одному нравится, другому нет — **Як да смаку** — аднаму падабаецца, а другому не.

Вслепую — **Безвач,** Іг.

В то время как — 1) **Тымчасам як;** 2) **Тым-жа часам;** 3) **Тым часам-жа.** Ему жилось хорошо, в то время как брат его совершенно опустил — **Ён меўся добра, тымчасам як (тым-жа часам, тымчасам-жа) брат ягоны чыста заняпаў,** Іг.

В том-то и дело — **То-ж ба то,** Іг.; Ар.

В ус не дую (не дуешь, не дует и т. д.) — **Не шманаю,** Ар., Іг. **Пазіраў на пана Цыбульскага, што вось ні аб чым не шмане, Лынькоў** («Сустрэчы» 162).

В шутку — **На сьмех.** Я в шутку сказал — **Я на сьмех сказаў,** Вк. (ЛБ. 7371).

Вделать дверь, окно — **Прысадзіць дзьверы, акно.** НкП. 150.

Велика вещь! — **Вялікае сьвята!** Ар., гл. «Большое дело!»

Войти в расположение — **Убіцца у ласку,** Іг.; Ар.

Волею-неволею — 1) **Хоцькі-няхоцькі,** Іг.; 2) **Хоця-ня-хоця. Хоця-няхоця,** а давядзецца неяк ёй перадаць, ЗСД. 84.

Вот действительно! — Атож але! Вк.

Впялить глаза — Узорыца, Заўшыцы; Л.

Да будет так, как Богу угодно — Няхай так будзе, як Богу падабаецца, Вк (ЛБ. 1029).

Да здравствует! — Хай (няхай) жыве!

Делать свод (в печи, в погребе и под.) — Складеньне рабіць, звадзіць, НкП. 151.

Делать уборку (в домашнем обиходе) — Аглядацца. Паедзем пад вечар, а не — то заўтра раніцою, — так сказаў ды пайшоў ён аглядацца. Скончыў воглядку Юстап — перасьціхла і мяцеліца. (НЗ 37). Шмат воглядкі ў хаце: пакуль агледзішся, дык і на поле ісьці пара, Ар.

Держать слово — Пры слове стаяць. Хто каму што прырачэ, пры слове стаяць. Аль кіт 36 б 16; Заўшыцы.

Доброго утра! — Дабрыдзень! Вял., Іг.; Імсь.

До свидания! — 1) Заставайся здароў! Заставайцеся здаровы! Іг.; Ар.; 2) Бывай здароў! Бывайце здаровы! тм.; 3) Да пабачанья!

Драть перья (для подушки, пуховика) — Пер'е скубсьці, скубаць, Ар.; НкП. 148.

Ежегодно — Што году, Іг.

Ежедневно — Што дня, Іг.

Ежемесячно — Што месяца, Іг.

Ежеминутно — Што часіны, Іг.

Еженедельно — Што тыдня, Іг.

Ему-то — Дыкжэ яму. Ар.; Іг.

Задельвать в пирог начинку — Крыпаць пірог, НкП 147. Пирог с начинкой — крыпаны пірог, з накрыпкаю, тм.

Зажаривать яичницу — 1) Смажыць яечню, НкП 147; 2) Калі на малацэ, дык пражыць яечню, тм.

Зажаривать мясо — Смажыць скароміну (ялавічыну, птушкі, каўбасы), НкП. 147.

Заморить червяка — Прагнаць першы голад, Ар.

Запекать мясо (в горшке, плошке) — Пражыць скароміну, НкП 147.

Запивать, запить (водою, молоком и пр.) — Праганяць, прагнаць (вадою, малаком і інш.). Прагані бульбу, кашу малаком, Ар. Прагані хлеб вадою, масьлёнкай, тм.

Здравствуй! Здравствуйте! — 1) Дабрыдзень! Вял.; Імсь. (калі нараніцы або ўдзень) і дабрывечар! тм. (калі ўвечары); 2) Дабраслаў! Барс.; Лпл.

И надо же было; и угораздило — І собіла-ж. І собіла-ж нам наскочыць на іх. Лынькоў («Сустрэчы»). Пану

собіла зручна прадаць колькі вагонаў заляжалага сукна, тм. 114. Собіла-ж яму аддаць гэтыя тры залатоўкі, тм. 116. Собіла-ж Юстапу на такі благі час ды з такім смачным мясам... якраз лучыць, НЗ. 30.

Иди к чорту! — Ідзі у балота! НкП. 148.

Идти навстречу — 1) Пераймаць, Ар.; Чч. 66.; 2) Ісьці на пярэймы, Ар.; Н. (Чч. 86).

Изнуряются работою — Жыльле выцягаваць, НкП. 154.

К будущему году — Да налецця, Іг. Бульбы ня стала да налецця, Ант. 43.

К слову пришло — З гаворкі вышла. Ар.

Кстати говоря — Да слова кажучы. Шсл. Да слова кажучы і ты варт нечага. Ст.

К черту на кулички — За сьвет. Ар.; Дз.

Как говорится — Казаў той, Вял.; Іг.

Как ни в чем не бывало — Як ніколі нічога, Іг.

Как поживаешь, поживаете? — Як маешся, маецесь? Ар.; Іг.

Как следует — Як мае быць, Ар.; Іг.

Как угодно — 1) Як хаця, Іг.; 2) Як хоця. Можна яе караіць, даўжыць як хоця, ЗСД, 182.

Как-то — Якайсь, якайся, неяк. Как-то так он сделал — Неяк гэтак ён зрабіў, Ар.; Іг.

Какое тебе (ему, вам и т. д.) дело? — Што табе (яму, вам і інш.) за дзела? Ар.

Какой-то — 1) Якісь, якісьці, Іг.; 2) Нейкі. Якісьці пан ехаў, Доры.

Какой угодно — Які хаця, Іг.

Кастрировать (коня, быка, борова) — Лягчаць, ск. вылягчаць, пакладаць, ск. выпакладаць (жарабца, быка, кнура), Ар.

Кататься (на коньках, санках) — Коўзацца, Н. (Чч. 80); Доры; Іг. Дзеці коўзаюцца на санках, Доры.

Клевать зерна (о птицах) — Дзяўбаць зерняты, НкП. 150. На сьмех кажца і ў дачыненні да людзёў: чалавек дзяўбае яду, гарэлку, тм.

Когда-то — 1) Калісь, калісьці, Доры; Іг.; 2) Некалі Ар.

Колотить вальком (на озере, реке) холст, бельё — Пярыць палатно, хусьце, Ар.

Колоть дрова — Біць дровы, Ар.

Кому-нибудь — Каму колечы, Доры.

Кому угодно — 1) Каму хаця, Іг.; 2) Каму хоця. Лес

раздаюць каму хоця, ЗСД. 237.

Который час? — Колькі гадзінаў?

Куда глаза глядят — 1) За вачыма. Идти в свет, куда глаза глядят. — Ісьці ў сьвет за вачыма. Пойду, куда глаза глядят — Пайду за вачыма, Ск. 2) Перад сабой. — Куды ідзеш? — Перад сабою, Доры.

Куда угодно — 1) Куды хаця, Іг.; 2) Куды хоця. Можа хадзіць куды хоця; ЗСД. 245.

Куда-то — 1) Кудысь, кудысьці, Іг.; Доры; 2) Некуды, Ар.; Іг.

Лишиться чувств — Замлець, Іг.; Ар.; Доры.

Ломиться в открытую дверь — Біцца ў вадчыненыя дзьверы, Ар.

Любой — Які любя, Ар.

Мгновенно — Як слова мовіць, Вк. (ЛБ. 7446). Як слова мовіць, мне ся здала так, Аль кітаб; 2) Як га. Войш.

Между прочим — Між іншага.

Между тем — 1) Тымчасам, 2) Тымчасам-жа, 3) Тымжа часам. Мало сделано, а между тем много следует сделать — Мала зроблена, а тымчасам (тымжа часам, тымчасам-жа) шмат трэба зрабіць; 4) Прымеж таго. Прымеж таго ён уцёк, Нсл. 505.

Метко сказано — 1) Сказаў, як зьвязаў, Ар.; 2) Сказаў, як уцяў, Доры.

Мурлыкаць — 1) Вёсьці курну, Ар. Кот курну вядзе, тм. 2) Пяяць хурну, НкП 150. Кажакца вылучна аб кагах.

На всякий случай — Дзеля ўсяго дзеля, Ар.

Набивший руку — Навытырыўшыся, Нк.

Набить руку — Навытырыцца, Нк.; М., Язь., Ч., Ст. Дз.

Набить оскомины — Нагнаць аскомы, Ар.; Доры; Іг.

Набитый дурак — Чысты дурань, Ар.; Доры; Іг.

Навестить больного — Даведацца хворага, Ар.; Доры. Даведаешся цёткі другім разам, Ант. 77. Домна! даведацца цябе (хворую — Рэд.) прыйшлі, тм. 125.

Навешать — Давядацца, Ар.

Настилать пол — Масьціць (хату і інш.).

Настилать потолок — Століць (хату, сьвіран і пад.), НкП.

Начать держать себя независимо — 1) Паняць волю, Чч. 66; 2) Паняць сваю волю, Доры. Твая жана Кацярына сваю волю паняла, твае коні вараныя пазаежджавала (з нар. песьні), Войш.

Не поминайте лихом — Не ўспамінайце благім словам, Ар.

Неважно — 1) Такой бяды, Ар.; Іг.; 2) Малой бяды, Ар.; Іг.

Несмотря на — 1) Дарма што. Несмотря на осень, было тепло, как летом — Дарма што восень, а было цёпла, як улетку, Іг. Разумны поп быў, дарма што піў, Ант. 32; 2) Не зважаючы. Не смотря ни на что, он вышел из дому — Не зважаючы ні на вошта, ён выйшаў з дому, Іг.

Нет ничего удивительного — Няма дзіва, Ар.

Ни зги не видно — 1) Цёмна, хоць коль вочка. Багушэвіч; 2) Цёмна, хоць вока выкалі, Іг.; Ск.; Доры.

Носить (одежду) повседневно — Насіць паштадзень, Ар.

Обратить (обращать) внимание — 1) Узяць (браць) увагу. Надо обратить внимание на это — Трэба узяць увагу на гэта. Не обращай на него внимания — Не бяры на яго ўвагі; 2) Мець увагу. А дзядзька браў блінцом спавагу, бо на Міхала меў увагу, «Новая зямля». Маючы на Вінцэнтага за яго беднасьць лепшую ўвагу, зойдем да Юстапа, НЗ. 8.

Одеть узду — Забротаць, НкП. 150.

Одно удовольствие — Любата адна. Ар.

Одолеть (исполнить, закончить) работу — Адужыць, здужыць работу, рабоцінку, НкП. 148.

Оказывать помощь — Даваць помач, Ар.; Войш. Тым непрയാцелям помач даваў, Стт. 67-5.

Она-то (и под.) — Дыкжэ яна (і пад.) Ар.; Іг.

От него-то — Дыкжэ ад яго, Ар. От него-то и принуждены были защищаться — Дыкжэ ад яго і мусілі бараціцца.

Перебиваться кое-как — Мадзець, Вел.— Куз. 197.

Переменять, переменить бревна при ремонте строения — Ператрасаць, ператрэсьці, перасыпаць, перасыпаць хату, хлеў, пуню і інш. НкП. 152.

Подавно — 1) Пагатове, Ар.; 2) Пагатовю. А есьлі катораму народу ўстыд праў сваіх ня ўмеці, пагатовю нам, Стт. 17.; 3) Пагатоў Іг.

По мне — Па дзеля мяне, Ар. По мне, что хотите делайте — Па дзеля мяне, што хочаце рабеце, Ар.

Поджаривать искрошенное сало — Скваркі скварыць, Ар.; НкП. 147.

Пожалуйста — Калі ласка, Ар.; Іг.

Понукать к работе — Прыганяць да работы, Ар.

Посетить кого — Даведацца да каго, Ар.; Доры. Чаму да нас ніколі даведацца ня прыйдзеце? Доры.

После того — Патым таго. Вел.-Куз. 188.

Пошел несолоно хлебавши — Пайшоў, як мыла зьеўшы. Пайшоў, як пабіты сабака. Ар.

Придти в себя — Агоўтацца, Іг.; Доры.

Придти в чувство — 1) Адыйсьці, Іг.; Доры; 2) Ачунець, Буда.

Приносить пользу — Даваць карысьць, Войш.; Ар. Карова приносит пользу человеку — Карова дае карысьць чалавеку.

Приятного аппетита! — Сыць, Божа! Ар.; Доры; Іг.

Разве это впервые? — Ці гэта пяршыня? Ар.; Іг. Гэта яму не ўпяршыню, Доры.

С иголки — Як з голкі зняты, Вк. (ЛБ. 2904).

Сделать одолжение — Зрабіць ласку, Ар.; Доры; Іг.

Сего ради — Дзеля гэтага. Дзеля таго, Ар.; Войш.

Слава Богу! — Дзякуй Богу! Доры.; Іг. Дзякуй Богу, дождж пайшоў, Ар.

Слава Тебе, Господи! — Дзякуй Табе, Божа! Ар.; Доры; Іг.

Слово в слово — Слова ад слова. Рачыў расказаці тыя дастамэнты слова ад слова да кніг сваіх гаспадарскіх упісаці. Л. Вял. Кн. 1571 г. (Пташицкій.: Кн. Пуз. 58). Ліст... слова ад слова так ся ў сабе маець. Л. 1633 г. (тм. 76).

Служить обедню — Імшыць, Войш. (ужываецца звычайна ў дачыненню да каталіцкае царквы).

Смотря по — Як да. Як да чалавека — адзін пусьціць, а другі й ня пусьціць, Іг.; Доры.

Снискать расположение — Убіцца ў ласку, Іг.; Ар.; Доры.

Совершенно весь, совершенно все и т. д. — Увесь чыста, усё чыста і г. д. Іг.; Ар.; Доры.

Совершенно ничего — 1) Анічога, Доры.; Іг.; Ар.; 2) Нічагусенькі, тм.; 3) Ані, тм. У кішані анічога, ДзД 67. Совершенно ничего нет — Анічога няма (нічагусенькі няма, ані няма), Доры.; Іг.; Ар.

Совершенно никого — 1) Анікога, Ар.; Войш.; Доры.; Іг.; 2) Нікагусенькі, тм.; 3) Ані, тм.

Спокойной ночи! — Дабранач! Імсь; Доры; Іг.; Вк. (ЛБ. 10043).

Стало быть — Знакам тым, Іг.

Стать на дыбы (о лошади) — Стаць дубам. Міх.;

Стаць дубка. Ар.; Міх. **Конь стаў дубам.** Міх. **Сабака, конь стаў дубка.** Міх.; Ар.

Стирать бельє — **Мыць хусьце,** Войш.

Стирка белья — **Мыцьцё хусьця,** Войш.

Столько времени (прошло)!— 1) **Ня цеперся! Вось пасьцялі ды кладземся спаць: ужо ня цеперся,** НЗ. 32; 2) **Ці цеперся!** Ар.; Іг.

Столько-то — **Толькі і толькі.** Выдача завтраков производится в столько-то часов — **Сьнеданні выдаюць у толькі і толькі гадзінаў.**

Так Богу угодна — **Так Богу ўпадабалася,** Вк. (ЛБ. 849).

Так и быть — **Такой бяды,** Ар. **Давай же закурю, так и быть — Дай-жа закуру, такой бяды.**

Так сказать — **Казаў той,** Іг. **Жывое, Богам створае хараство, казаў той,** ДзД. 170.

Так-то — 1) **Дыкжэ гэтак,** Доры.; Ар.; Іг. Так-то было сделано — **Дыкжэ гэтак было зроблена.** 2) **Так і так.** Іг.; Доры., Ар. С ним так-то поступили — **Зь ім зрабілі так і так.**

Таким образом — 1) **Такім парадкам,** Вк. (ЛБ. 5844); 2) **Гэт'кім парадкам;** 3) **Гэн'кім парадкам.**

Такой-то — **Такі і такі,** Іг.; Ар.

Тем паче — 1) **Пагатове,** Ар.; 2) **Пагатовю.** А есьлі катораму народу ўстыд праў сваіх ня ўмеці, пагатове нам, Стт, 17; 3) **Пагатоў,** Іг.

Тише иди, едь — **Памалу йдзі, едзь,** Іг.; Ар.

То и дело — 1) **Абярняся,** Ар.; 2) **То ба то,** Іг. **То ба то нурцуюць вочы ў прасторах,** Дуб.

Тогда как — 1) **Тымчасам як;** 2) **Тымчасам-жа;** 3) **Тымжа часам.** Он высок, тогда как его родители были малого роста — **Ён высокі, тымчасам (тым-жа часам, тымчасам-жа) бацькі ягонья былі малога росту,** Іг.

Тогда-то — **Тады й тады,** Іг.; Ар.

Трынь-трава — **Ані шум баравы.** Іг.

Убавить спеси — **Рогі пазьбіваць.** Нсл. 454.

У черта на куличках — 1) **За сьветам,** Ар.; 2) **Проці ліха на узгорачку,** Іг.

Унаследовать недвижимость — **Улезьці у сваю вячнінку, у бацькаўшчыну (бацькаўшчынку),** НкП. 151.

Упасть в обморок — 1) **Замлець;** Ар.; Іг., гл. «Лишиться чувств». 2) **Абамлець, Заўшыцы.**

Утолить жажду — **Прагнаць смагу, смажку,** Ар.; Дз.; НкП. 145.

Утолять жажду — Праганяць смагу, Ар.; Дз.; Гаварушы трэба-ж, як тое кажуць, смагу праганяць, Ант. 12.

Хлеб да соль! — Сыць, Божа! Ар.

Хлебосольничать, принимать гостей — Станавіць, развадзіць сталы, НкП. 152.

Черт возьми! — Чорт яго бяры! Каб яго чорт! Каб яго немач! Ар.; Доры.

Что касается — 1) Што да; 2) Як на. Что касается меня, мне все равно — Што да (як на) мяне, дык мне ўсё роўна, Іг.

Что угодно — 1) Што хаця, Іг.; 2) Што хоця. Гатоў быў зрабіць што хоця, ЗСД, 219; 3) З пытаньнем — Чаго трэба? Іг., Ар.

Чтоб ты пропал! — 1) Каб ты спрогся! Н. (Чч. 91); 2) Каб ты спруціўся! Іг.; 3) Каб ты здох! Іг.; Ар.

Я (ты, он и т. д.) прав — 1) Мая (твая, ягоная і г. д.) праўда, Ар.; Іг.; 2) Я добра кажу, ты добра кажаш і г. д. Ар.; Іг.

Я (ты, он и т. д.) удовлетворен — Досыць стала жаданью майму (твайму і г. д.). Аль кітаб 122 а 3.

II. ПРЫКАЗКІ

Аще враг твой алчет, ухлеби его — Пірагом заткні горла злосьніку. Нсб. 127.

Бить баклуши — 1) Байды біць. Нсб.; 2) Брынды біць. Нсб. 8; 3) Лынды біць. Л.; 4) Бібікі біць. Вк. (ЛБ 558).

Бог то Бог, но не будь и сам плох — Божа памажы, а ты, дурню, падбяжы. Геранёны Л.

Бог видит, кто кого обидит — 1) Бог не цяля, бачыць круцяля. Войш.; Ант. 101.; Іг.; 2) Бог не цяля, знае круцяля. Ск.; Вк. (ЛБ. 4022).

Бог не выдаст, свинья не съест — Калі Бог не папусьціць, сьвіньня ня ўкусіць. Нсб. 62.

Бодливой корове Бог рог не дает — 1) Ведаў Бог, што ня даў сьвіньні рог, яна-б увесь сьвет пабала-б. Войш.; 2) Каб сьвіньні рогі — нікому-б ня было дарогі. Дз.

Будет и наше время — 1) Будзе і на нашым рынку кірмаш. Ар.; 2) Будзе і на нашай вуліцы сьвята, Ар.; 3) Загляне сонца і ў наша аконца.

В тихом омуте черти водятся — 1) Ціхая сьвіньня глыбака рые. Сьв.; Іг.; 2) Малое дзерва ў карэнь расьце. Л.; 3) Хто ціха ходзіць, той густа месіць. Н.

В чужое просо не суй носа — 1) Калі ня п'юць, то і ня дзякуй. Ар.; 2) Дай спакой рэчы такой, то суседзкая справа. Вк. (ЛБ. 5617).

Век живи, век учись — Будзем вучыцца, пакуль сьмерць лучыцца. Войш.

Велика Федора, да дура — Вырас да неба, а дурань як трэба. Ар.; Іг.

Взялся за гуж — не говори, что не дюж — 1) Калі ўлез у дугу — не кажы не магу. Іг.; 2) Калі ўзяўся за гуж — не кажы, што ня дуж. Ар.

Видит око, да зуб неймет — 1) Бачыць карова, што на павеці салома. Нсб. 13; 2) Смачны жабе гарэх, але зубоў Бог ня даў. Л.; 3) Бачыць вока, але ляжыць высока. Вк. (ЛБ. 8824).

Все люди, как люди, один черт в колпаке — Усі бабры дабры, адна выдра — ліха яе бяры. Нсб. 17.

Всюду хорошо, где нас нет — 1) На Падольлю пірагі на кольлю, а мы прыйшлі і там іх не знайшлі. Вк. (ЛБ. 5533); 2) Там добра, дзе нас няма. Ар.

Всяк молодец на свой образец — Усякі гад на свой лад.

Всяк по своему с ума сходит — 1) Што галава, то розум. Войш.; 2) Як хто хоча, так па сваім бацьку плача. Войш.; 3) Спасеньніку рай, шалёнаму поле. Ант. 15; 4) Вольнаму воля, шалёнаму поле. Іг.

Глаза видали, что покупали — Бачылі вочы, што куплялі (бралі), а цяпер плачце, хоць павылазьце. Вк. (ЛБ. 8823).

Гол, как перст — Гол, як кол. Ар.; Нсб. 26.

Головой стены не прошибешь — Галавою муру не праб'еш. Вк. (ЛБ. 2566).

Голодной куме хлеб на уме — Што каму на ўме, той тое даўбе. Ар.

Два сапога — пара — 1) Абое — рабое. Ар.; 2) Адным возам па піва едуць. Вк. (ЛБ. 8981); 3) Усе чэрці адной шэрсці. Ск. (ЛБ. 1708).

Десятая вода на киселе — 1) Пень гарэў, а чорт ногі пагрэў, іскра пала і радня стала. Дз.; 2) Стрэчнай бабкі родны Хведар.

До свадьбы заживет — Пакуль жаніцца — загаіцца. Ар.; Вк. (ЛБ. 9134).

Долг платежом красен — Як баба да дзед, так і дзед да бабы. Нсб. 194.

Дорого, да мило, дешево, да гнило — Таннае мяса сабакі ядуць. Нсб. 161; Вк. (ЛБ. 4839).

Дорого ячко к красному дню — Дождж у пару ўсё роўна, што золата. Н. (ЛБ. 2056).

Дуракам закон не писан — Дурны законаў ня чытае, ды свае мае. Вк. (ЛБ. 2218).

Если-б знал, где упал, то соломинки-б подостлал — Калі-б веданьне, дзе павалішся, вaley-бы там сеў. Мл.

Запас пить-есть не просит — Запас бяды не чыніць. Нсл. 178.

Знай сверчок свой шесток — Знай каток свой куток. Іг.

Ищите и обряцете — 1) Ня шукаючы, ня знойдзеш. Нсб. 109.; 2) Хто пытае, той ня блудзіць; хто шукае, той знаходзіць. Іг.; 3) Хто шукае, той знаходзіць, хто пытае, той ня блудзіць, так суладжана ў народзе, навучаюць нас так людзі. Дуб.

Копейка рубль бережет — Рубель із граша паходзіць. Іг.

Куда конь с копытом, туда и рак с клешней — І жук, і жаба, і чорт, і баба. Вк.

Куй железо, пока горячо — Ідзі, пакуль дзьверы адчынены, бо потым ня ўвыйдзеш. Вк. (ЛБ. 3223).

Лаптем щи хлебать — Аборай хлеб кроіць. Менск.

Легок на помине — Цюк — дзяцюк! Вільня.

Лес рубят, щепки летят — Дзе п'юць, там і льлюць. Ар.; Вк. (ЛБ. 6037).

Лошади чужие, хомут не свой — погоняй не стой — Ні бацька купляў, ні сын едзе. Л.

Маменькин сынок — Бабін дурань. Нсб. 3.

Молодо — зелено — Маладосьць — усё дурносьць. Войш.

Мягко стелет, да жестко спать — 1) На вуснах — мёд, а на сэрцы — лёд. Іг.; 2) Мягка сыцэле, ды мулка спаць.

На безрыбье и рак рыба — На бязьлюдзьдзі і дзяк чалавек. Кажачца на пахове, калі няма людзеў. Нсб. 82.

На Бога надейся, но сам не плошай — 1) Памажы. Божа, але й ты не лянуйся, нябожа. Вк. (ЛБ. 4222); 2) На Бога спадзявайся, але й сам старайся. Вк. (ЛБ. 7655); 3) Божа, памажы, а ты, дурню, падбязы. Геранёны Л.

На воре шапка горит — Хто парасё украў, таму ў вушшу пішчыць. Войш.; Сл., Вк. (ЛБ. 5846).

Назвался груздем — полезай в кузов — Калі падмеўся грибом, то лезь у каробку. Вк. (ЛБ. 3121).

Насильно мил не будешь — Даганяючы не пацалуешся. Войш.; Нсб. 36.

Нашла коса на камень — 1) Чорт на паганага напаў. Ар.; Іг.; 2) Пад чорным лесам спаткаўся чорт ізь бесам. Вк. (ЛБ. 1697).

Не все коту масленица — Не заўсяды, як на дзяды. Іг.

Не смейся чужой беде, своя нагряде — Ня сьмейся рабе, будзе і табе. Вк. (ЛБ. 8021).

Не в один день Москва строилась — Не за дзень Вільня станавілася. Войш.

Ни жив, ни мертв — Ні сьцяты, ні павешаны. Ар.

Ни ответа ни привета — Ні адказу ні прыказу. Ст.

Овес не по коню — 1) Не па Юрку шапка. Ар.; 2) Гэта краска не для твайго носу. Войш.

Одним миром мазаны — Адзін чорт маляваў. Вк. (ЛБ. 1637).

Оставьте предков вы в покое — Знаю, што ты з Раю, ды як завуць, ня знаю. Рай ё сяло Імсьціслаўскага павету. Нсб. 50.

От прибыли голова не болит — З прыбытку галава не баліць. Н. (Чч. 114).

От худой птицы худые и вести — Якая птушка, такія й песьні. Войш.

Пар костей не ломит — Ад цяплюсьці не баляць косьці. Нсб. 123.

Первый блин комом — Першы блін сабаку. Ар.

Пока жирный исхудает, из худого дух вон — Пакуль ізь багатага пух, дык ізь беднага дух.

Поспешишь — людей насмешишь — Пасьпех — людзём на сьмех. Ар.; Іг.; Вк. (ЛБ. 5911).

Прошел огонь и воду и медные трубы — Быў на каню і пад канём. Н. (Чч. 107); Ск. (ЛБ 3919); Іг.

Пуганая ворона и куста боится — Апёкшыся на маляцэ і на ваду студзіш. Ар.

Пьяному море по колёно — П'яному і козы ў золаце. Нсб. 142.

Рыбак рыбака видит издалека — 1) Чорт чарта пазнаў і на піва пазваў. Войш.; 2) Савосы госьцяць у самохах. НкП. 152; 3) Свой свайго пазнаў і на піва пазваў. Вк., Ск., Сл., (ЛБ. 7798); Ар.; 4) Чорт лапці падраў, пакуль пару дабраў. Барн.

С огня да в полымя — З агню ды ў прысак. Ар.

Своя рубашка к телу ближе. — 1) Кажны сьвяты да сябе рукі дзяржыць. Геранёны Л.; 2) Кажныя граблі да

сябе горнуць. Вк. (ЛБ. 2991); 3) Бліжшая кашуля як сярмяга. Вк. (ЛБ. 3672); 4) Кажна какошка пад сябе кошка. Вк. (ЛБ. 3856).

Семь раз отмерь, а один раз отрежь — Дзесяць раз мер і то ня вер. Вк. (ЛБ. 4913).

Слышал звон, да не знае, где он — 1) Гавораць, гамоняць, ды ня ведаюць, у якой царкве звоняць. Іг.; 2) Гавораць, гамоняць, ды ня ведаюць, дзе звоняць.

Слово не воробей — выпустишь, не поймаешь. — Слова, як птушка — выляціць, то ня зловіш. Вк. (ЛБ. 7459).

Снявши голову, по волосам не плачут — 1) Дзе прापала кароўка, там няхай і вяроўка; 2) Зьеў кароўку, еж і вяроўку. Л.; 3) Чорт па тэй траве, калі барану па галаве. Геранёны Л.

Словья баснями не кормят — Што па тэй чэсьці, калі няма чаго есьці. Нсб. 189.

Терпи, казак, атаманом будешь — Цярпён — спасён. Н. (Чч. 107); Вк. (ЛБ. 1408).

Тише едешь, дальше будешь — Памалу едучы, далей будзеш. Нсб. 128.

У семи нянек дитя без носа — Дзе нянек многа, там дзіця бязнога. Іг.

Улита едет, когда то будет — 1) Чакай, баране, пакуль трава будзе. Ар.; 2) Чакай, бабка, лета — сыр зьясі. Дз.

У страха глаза велики — У страху вочы па яблыку. Утопающий за соломинку хватается — Хто топіцца — за брытву хопіцца. Іг.

Утро вечера мудренее — Пераначуем — болей пачуем. Нсб. 126.

Федот, да не тот — Тая зязюля, але ня так кукуе. Войш.

Хлеб да вода — молодецкая еда — Абы хлеб ды вада, то няма голада. Вк. (ЛБ. 1223).

Худое дело, коли жена не велела — Благая тая дамова, дзе вала бадзець карова. Н. Рудня Вял.

Худой мир лучше доброй ссоры — Сьвяты спакою, лепі з табою. Нсб. 198.

Чем богат, тем и рад — Што душа мае, тым і прыймае. Ар.; Войш.

Чем кумушек считать трудиться — не лучше-ль на себя, кума, оборотиться — Паглядзі, сава, якая сама. Іг.; Вк. (ЛБ. 7179).

Чин чина почитай, а младший на край — На бок, грибок, баравік едзе. Ар.; Нсб. 29.

Что летом ногой приволочешь, то зимой губами подберешь — Што ўлетку ножкаю коп, то ўзімку губкаю хог. Ар.

Что посеешь, то и пожнешь — Кінь прад сабой, знойдзеш за сабой. Ар.; Віл. (ЛБ. 3768).

Это цветки, а ягодки впереди — Гэта яшчэ цвѣт, а ягад нет. Вк. (ЛБ. 10308).

Яблоко от яблони недалеко катится — 1) Якое дзерва, такі клін, які бацька, такі сын. Войш.; 2) Які цялеш (пень), такі клін, які бацька, такі сын. Л.

Язык до Киева доведет — Язык Кіева дапытае. Вк. (ЛБ. 3786).

Ambo meliores — Оба хороши — 1) Абое рабое. Ар.; Н. (Чч. 106); 2) Адным возам па піва едуць. Вк. (ЛБ. 8981); 3) Усе чэрці — аднэй шэрсці. Ск. (ЛБ. 1708).

Save quem nature notavit — Рыжага а кривога бойся, як пса злога. Нсб. 145.

Contra vim mortis, nulla est herba in hortis — Ад сьмерці няма зелья. Нсб. 123. Круці, ня круці, а трэ' умярці. Ск.

De mortuis aut bene aut nihil — 1) Пра нябошчыкаў лепі маўчаць. Нсб. 140.; 2) Што зямлёю пакрыта, няхай будзець забыта. Нсб. 188; Вк. (ЛБ. 9332).

Quod licet Jovi, non licet bovi — Что подобает Юпитеру, не подобает быку — Каму за штуку прыймуць, а другому за тое-ж скуру здыймуць. Нсб. 67.

Media via aurea — Средний путь золотой — Не шкадуець, хто серадуець. Нсб. 109.

Par pari gaudet — Равный равному рад — 1) Роўны з роўнага цешыцца. Нсб. 144.; 2) Чорт чарта пазнаў і на піва пазваў. Іг.; 3) Свой свайго пазнаў і на піва пазваў. Ар.; Вк., Ск. Сл. (Лб. 7798); 4) Савосы госьцяць у самохах. НкП. 152.

III. ПРЫВІТАНЬНІ І ЗЫЧЭНЬНІ

Сустрадаючыся нараніцы або серадня Крывічане здароваюць адны адных словам «Дабрыдзень!» Казаньне «Доброй раніцы» — маскалізм, бо утворана падле маскоўскага «Доброго утра!»

Сустрадаючыся ўвечары здароваюцца словам «Дабрывечар!».

Апрача таго, у Цэнтральнай Беларусі (паветы: Барысаўскі, Лепельскі) Крывічы здароваюць словам «Дабраслаў!»

Вялікую пашану выказуем вітаючы словам «Чалом». Прыклады: «Чалом! чалом! вераб'ю, лятуць к табе госьці, ляці баржджэй пераймаць важных егамосьцяў» (з нар. песьні).

Ішла Купалка сялом, сялом,
Вітала хлопцаў чалом, чалом
З купальскае песьні.
А вы жоначкі, вы лябёдачкі,
Чалом вам!
Ці не заляцела наша курачка
Учора к вам?
Ром. VIII, 378.

Чалом, чалом ацец-татулька! Пачатак верша ў «Маяку» 1843 г., т. IX, кн. XVII, разьдз. V, 33.

Палякі здарованьне «чалом!» перанялі ад Крывічоў.

Вельмі часта, незалежна ад пары дня, пры гэтым кажацца: «Як маешся? як маецесья? (=м. «как поживаешь?»).

Разьвітуючыся, той, што адыходзе, кажа таму ці тым, што застаюцца: «Заставайся (заставайцеся) здароў! (здоровы!)». На гэта адзержуе адказ: «Ідзі (пайдзі, хадзі), ідзеце (пайдзеце, хадзеце) здароў! здаровы! (здоровенькі!» Тыя, што застаюцца, часта скажуць: «з Богам!».

Гэтак Крывічане разьвітуюцца ня толькі цяперка, але таксама й даўней, прыкладам: **Сыну мой, Іса, астанься здароў! а я ужо адыйду.** Аль кітаб 96 б. 11.

Растаючыся ўвечары кажуць такжа узаемна: «Дабранач!»

Разыходзячыся кажуць узаемна адны адным: «**Бывай здароў! Бывайце здаровы! (здоровенькі!)**», а ўвечары такжа «Дабранач!».

Вельмі часта «Заставайся, заставайцеся здароў, здаровы! Бывай,—це здароў, здаровы!» скарачаюцца ў вадно «Заставайся,—цеся, бывай,—це!».

Калі растаючыся хочучь адцеміць жаданьне ізноў пабачыцца, дык кажуць: «**Да пабачанья!**».

Праходзячы ля працуючых, кажуць: «**Памажы, Божа!**» на што адказуюць: «**Дзякуй!**»

Праходзячы ля сеючых або садзячых, кажуць «Радзі, Божа!» Садзячым хлеб у печ жадаюць: «Вялік падходам!»

Доячым каровы зычаць: «Малочна вам!».

Ловячым рыбу зычаць: «Рыбно вам!».

Пры забіваньні жывёлы і пры рабеньні запасаў наагул просяць Бога: «Судзі, Божа, спажыць у карысьці, у радасьці, у добрым здаровеюку, судзі, Божа!» НкП. 145.

Пры забіваньні жывёлы жадаюць такжа: «Пасі, Божа, засталцы!» тм.

Уходзячы на ток (у гумно), сьвіран, клець і наагул у які склад, кажуць: «Спары, Божа!» на што таксама адзержуюць адказ «Дзякуй!».

Прыходзячы да ядучых, кажуць: «Сыць, Божа!» на што адказуюць «Просім!».

Прапіваючы да іншага жадаюць: «Будзь здароў!» («Будзь, Ваша, здароў, здарова!»), на што тыя адказуюць: «На здароўе!» або «Пі здароў!», «Пі здарова!» («Пі, Ваша, здароў, здарова!»)

Падзяку (маск. «благодарность») выказуюць словам «Дзякуй!».

Выбачэньня просяць (м. «просят извинения, извиняются») словам: «Выбачай, выбачайце!»

Калі хто за аказаную ім ласку, службу пачуе «Дзякуй!», дык ён таксама мае адказаць «выбачай, выбачайце!». Гэта значыць — выбачай, што не ўгадзіў ляпей. Прыклад: — Дзякую вам! — Няма за што, выбачайце! Вк. (ЛБ. 10063).

IV. ВЕТЛЫЯ ЗВАРОТЫ

М. «пожалуйста», п. proszę адказуе крывіцкае «калі ласка».

СПАДАР, СПАДАРЫНЯ

М. «господин», п. рап адказуе крывіцкае спадар; «госпожа», рапі — спадарыня; «барышня», раппа — спада-рычна.

Калі зварочуемся да мужчын і жанчын разам, дык кажам: спадарства.

Прыклады: Яго спадарства пагібнець а воінства. Ска-

заньне а Сівільле з XV стаг. («Варш. Ун. Изв.» 1898 г.); **Хто есьць спадар?** 1489 г. (Я. Карскі: Рус. диалект. 98). **Спадарыня, соўнца, месяц, зьвездухна, дай крошку хлеба...** **Спадарыня, перапёлачка, зорухна, зернетка, дай ложкачку дзіятку варыўца сырога.** Баркулабаўскі летапісец (перадрук Е. Раманава, Вільня 1910 г., бал. 39). Гэтак прасілі жанкі ў часе голаду ў Магілёўшчыне. **Спадару Божа, чыстая вада твая ачысьці цела мае грэшнае.** Аль кітаб 71 б. 17; **Божа Спадару, я... із пяску ствароны,** тм. 81 б. 2; **Служаць сваім спадаром** (верш Рымшаў у Стт. *).

Пан мае значаньне клясавае і наагул адказуе м. «барин» (а не «господин»), паня — «барыня» (а не «госпожа»), паненка — «барышня».

ВАША, ВАШАЦЬ, ВАШЭЦЯ, САМІ, САМ

Да бацькоў і старшых сваякоў шмат дзе ў Беларусі звачуюцца ў другой асобе множнага ліку, пры гэтым займеньнік «вы» апушчаецца, а назоў старшай асобы ставіцца ў клічным склоне, прыкладам: **«Як, тату (дзе-ду, мама і г. д.) кажаце»** (а ня «кажаш»). Так сама, калі ідзе гаворка пра гэтыя асобы і асабліва, калі хочучь выказаць пашану да іх, дык гавораць таксама ў множным ліку, ужо ў 3-й асобе — **«тата (мама і г. д.) кажуць»** (казалі).

Ужываньне тут адзіночнага л. (кажа, казаў) бязь ён, яна адчуваецца таксама як пашана, хоць і меншая.

Казаньне ён, яна, яны на паважаных старшых людзёў адчуваецца як некаторае ўлегцыменьне. У гэтых прыпадках дзеля пашаны трэба ўжываць спакменьніка (мама казалі; тата, дзядуля, вучыцель казаў; бацькі казалі, а не яна, ён, яны казалі, казаў, казалі).

Калі звачаюцца не да бацькоў або іншых старшых сваіх, дык ужываецца «самі»: **«Як самі маецесья?»**, **«Добра самі кажаце»**, **«Куды самі ідзяце?»**, і г. д. Гэты-ж займеньнік, **«сам, сама»** ставіцца і ў вадзіночным ліку, што даець адценьне большае пашаны, чымся «ты»: **«Як сам маецься?»**, **«Добра сама кажаш»**, **«Куды сам ідзеш?»** і г. д.

Наагул ужываньне «вы» ў дачыненню да аднае асо-

*) Націск у слове «спадар» гэткі: наз. спадар, р. спадарá, дав. спадару́, тв. спадаром, м. аб спадару́, усюды націск на канцы, але клічны склон спадару (націск на да) — хадзіце сюды, спадару. Паходжаньне слова «спадар» гл. ніжэй, у слоўных групах.

бы ё маскалізмам. Замест «вы» кажацца такжа ваша да мужчыны і жанчыны або вашэць (або «вашаць») да мужчыны і вашэця да жанчыны. Ваша, вашэць, вашэця скл. гэтак: наз. ваша, вашэць, вашэця, р. вашэці, дав. вашэці, він. вашэцю, тв. вашэцяй (ж. род) і вашэцем (м. р.), м. аб вашэці (ж. р.) і аб вашэцю (м. р.). Мн. лік: вашэці, вашэцяў, вашэцям, вашэцяў, вашэцьмі, аб вашэцях.

Прыклады з Нсл. 45: Вашэцю пан прасіў к сабе. Вашэцям прывёз па гасьцінцу. Аддаў-бы вашэці, ды сабе трэба. Я вашаць, і ты вашаць; хто-ж нам хлеба напашаць. Прык.

Прыналежны прыметнік ад «вашэць» ё **вашэцеў**, а ад «вашэця» — **вашэцін**. Значыцца, замест «ваш» у дачыненню да аднае асобы кажацца **вашэцеў**, калі гэта мужчына, і **вашэцін**, калі жанчына. Прыклады скланеньня: тут быў сын **вашэцеў**, дачка **вашэцева**, няма сына **вашэцевага**, дачкі **вашэцевай**, дайце сыну **вашэцеваму**, дачцэ **вашэцевай**, бачыў сына **вашэцевага**, дачку **вашэцеву**, быў із сынам **вашэцевым**, з дачкою **вашэцевай**, была гутарка аб сыну **вашэцевым**, аб дачцэ **вашэцевай**. Дапусьцім, спадарыня Наталя мае сына і дачку. Зварочуючыся да яе на «ваша» скажам гэтак: Там быў сын **вашэцін** і дачка **вашэціна**; ня было сына **вашэцінага**, дачкі **вашэцінай** і г. д.

«Ваша, вашэць, вашэця» паўсталі з «ваша міласьць».

Дзядзька і цётка абазначаюць брата і сястру бацькаву і матчыну, а **дзядзьмі** ўжываюцца так-жа ў дачыненню да сталых і старых.

ТАЙКА

Тайка і — зьменшаная — **таечка** служыць прыцельскім ветлым зваротам паміж жанчын у Магілеўшчыне і Чарнігаўшчыне. Як харошы і чыста арыгінальны зварот крывіцкі, ён заслугуе на ўдзяржаньне і пашырэнне.

СЯБРА, СЯБРОўКА І ТАВАРЫШ, ТАВАРЫШКА

Сябра ў дачыненню да мужчыны і **сяброўка** ў дачыненню да жанчыны абазначаюць супольніка (м. «соучастник») або супольніцу і «колегу». Гэтак, сябрамі або сяброўкамі будуць тыя, што маюць супольную ці — накш — сябраную маемасьць. Таксама сябры, сяброўкі будуць вучаньнікі або вучыццалі тае самае школы ды

людзі належачыя да таго-ж таварыства, наагул арганізацыі, асабліва палітычнае партыі. У шыршым значанню ўсі Крывічане — сябры міжсобску, бо маюць адну супольную ідэю — адраджэньне свайго народу.

Можна быць асабістым праціўнікам, на'т непрыяцелем, але адначасна быць сябрам, сяброўкаю, калі маеш супольную маемасьць або супольную ідэю, але адно тыя будуць **таварышамі, таварышкамі**, што ў блізкіх асабістых дачыненнях прыязных. Можна сказаць, што **таварышам** або **таварышкаю** ёсьць той наш прыяцель або прыяцелка, што, будучы з намі балей-меней аднаго веку, з намі разам, або блізка жывуць, часта сустракаюцца, бываюць у тых самых мясцох — адным словам **таварыства** абазначае суб'ектыўныя асабістыя дачыненні, а тым часам **сябраўство** абазначае дачыненні аб'ектыўныя.

НЯМА ВЕТЛЫХ ЗВАРОТАЎ ПА БАЦЬКУ

Ветлых зваротаў па бацьку («по имени и отчеству») ў Крывічоў няма і ніколі ня было. Былі калісь назовы сыноў на **-іч, -евіч, -овіч**. (Ільлініч, Хадасевіч, Пятровіч), але яны ня былі ветлымі зваротамі, а ўжываліся дзеля бліжшага азначаньня. Аднак пазьней гэтыя назовы сталіся прозьвішчамі, замерлі, перастаючы адначасна ўжывацца ў сваёй ранейшай ролі. Замест іх паўсталі іншыя назовы па бацьку, што ёсьцека дагэтуль, але яны так сама ня ёсьць ветлымі зваротамі. Цяперашнія назовы па бацьку ў мужчын маюць звычайна суфікс — **онак (-ёнак)** або **анок (-янок)**, — **анка (-янка)** і — **ышка, — ішка**. Прыкладам, **Васіль Міхневіч** мае сына **Пётру** і дачку **Ганну**, дык дзеці ягоныя дзеля бліжшага азначаньня (у судзе і інш.) запішуць гэтак: **Пётра Васілёнак Міхневіч** (а калі гэта дзяцюк і чалавек самастойны, дык **Пётра Васілёнак Міхневічык, Міхнеўчык**), а дачку ды яшчэ незаможную: **Ганна Васілянка Міхневічанка** або **Ганна Васілішка Міхневічышка**. А калі-б Ганна была замужам, дапусьцім, за **Апанасовічам**, дык запішуць гэтак: **Ганна Васілянка** (або **Васілішка**) **Апанасовічыха**.

Прыметы на **-оў, -еў** і **-ін, -ын** (Пётра Васілёў, Ганна Васілёва, Пётра Хвядосін, Ганна Хвядосіна) ня ё нават назовамі па бацьку, але паказуюць прыналежнасьць, яны прыналежаць прыметнікі, бо і парсюк **Васілёў** і сьвіньня **Васілёва, Хвядосіна**.

АДРЫСАВАНЬНІ

Адрысуючы камусь ліст, звычайна пішам:

Спадару такому і такому (прыкладам Паўлу Вайніловічу); Спадарыні такой і такой (прыкладам Алімпе Вайніловічысе).

Часта ўжываюцца такжа гэткія адрываваньні:

Паважанаму (Паважанай), Вельмі Паважанаму (-ай), Глыбака, Шчыра Паважанаму (-ай) Спадару (або Спадарыні).

Вялікая пашана выказуецца ў гэткім адрываваньні:

Яго Міласьці

Спадару (такому і такому),

Яе Міласьці

Спадарыні (такой і такой).

Адрысуюць такжа:

Сябру (Сяброўцы),

Паважанаму Сябру (Сяброўцы),

Паважанаму (-ай) Спадару Сябру (Спадарыні Сяброўцы).

Усі вышменаваныя хормы адрываваньня ўжываюцца ў залежнасьці ад нашых дачыненняў да таго, каму пішам.

Таксама, залежна ад нашых дачыненняў да таго, каму пішам, мы зьвернемся да яго на пачатку лісту з гэткімі словамі.

Паважанаму (-ай), Вельмі Паважанаму (-ай), Глыбака, Шчыра Паважанаму (-ай) Спадару (Спадарыні);

Дарагому (-ой), Даражэнькаму (-ай), Дрыжонаму (-най), Любаму (-ай) Сябру, Сяброўцы (або зь імям — Міхалу, Міхне, Ганьне, Ганусі і пад.).

Заслугуюць на ўзнаўленьне ўжываньня ў старакрывіцкай мове звароты, выказуючыя пашану, такія, як Дабрародныя і пачэсьлівыя нашы мілыя суседзі. Ліст полацкі з 1468 г. (Stang: Urkundensprache der Stadt Plock 73).

V. ТОЕ-СЬЕ З СЫНТАКСУ

УЖЫВАНЬНЕ ДЗЕЯПРЫСЛОУЯУ І ДЗЕЯПРЫМЕТНІКАУ

Дзеяпрыслоўі абазначаюць спосаб або час і не скланяюцца, а дзеяпрыметнікі скланяюцца як прыметнікі.

У мове крывіцкай ёсьць дзеяпрыслоўі цяперашняга

часу на **-учы (-ючы), -ачы (-ячы)** і мінулага часу на **-шы і -ўшы**. Прыклады: Кажучы гэта ён махаў рукою, Мьючыся пырскаў вадою, Чытаўшы ён задумляўся, Прачытаўшы зачыніў кнігу.

Дзеяпрыметнікі ў мове крывіцкай ёсьць гэткія:

1) Пасыўныя дзеяпрыметнікі мінулага часу на **-ны (чытаны, казаны) і -ты (мыты, біты)** — у поўнай меры ўжываюцца. Прыклады з Стт.: Статут... на соймаках паведавых, на то абраных, папраўлены, 7; Пасланца, за лісты нашымі... да... каго пасланага, забіў 88—15; На сойме элекцыі нашае пад Варшаваю прагляданы, 7; Тот монштук або вудзіла... вынайджена, 15—15; права сьпісаныя маем, 17—1; маець быці ў вязеньню задзержан да сойму, 71—15; да рамесьніка ручніцы **ненабітыя**, а лукі **неналажоныя** прыносіці вольна, 76—5; урад вінен будзец то выпаўніці... пад прысягаю, на ўрад яго **учынаю**, 77—15; тую выслугу сваю, ад нас **даную**, усю траціць 84—25; лістоў заповедных, ку крыўдзе аднае стараны **адзержаных**, не павіньні прыймаваці 86—15.

З іншых жаролаў: Выглядае, як **пабіты** сабака, Ар.; Ляжала падзергае хусьце, Ар.; Пераліваецца ўсімі вясёлкавымі колерамі **прамусоленае** крысо **залапленое** адзежы, ЛНЧ 29.

Але нямашака ў мове крывіцкай дзеяпрыметнікаў **пасыўных** цяперашняга часу на **-ем, -ом**. Замест іх ужываюцца дзеяпрыметнікі на **-ны, -ты** або хорма апісальная. Прыкладам гэткія праказаньні маскоўскія, як: «Читаемая мною книга интересна, Рассматриваемый вопрос исчерпан» аддаюцца пакрывіцку гэтак: **Чытаная мною кніга цікавая, Разгляданае пытаньне вычарпана** або **апісова: Кніга, што я чытаю, цікавая і пад**.

Колькі прыкладаў: Лісты маюць быць **даваны** ў пажытках, столу і скарбу нашага гаспадарскага належацых, Стт. 80—35; пазоў такі выданы маець быці **прыбіван** у брам, тм. 74—25; галаўшчына... з іменьня яго маець быці **плачона**, тм. 73—25.

2) Дзеяпрыметнікі на **-лы**. Зусім няма такжа ў Крывічоў дзейных дзеяпрыметнікаў мінулага часу на **-шы, -ўшы**.

Замест іх ужываюцца дзейныя дзеяпрыметнікі мінулага часу на **-лы (шчарнелы)**, калі яны ў мове ёсьць ад дадзенага дзеяслова, а калі няма, дык перадаецца апісова пры помачы **што** або **каторы**.

Прыклады з ЗСД: баяцца змачыць **набрэклае жыць-**

цёвым сокам гальлё, 34; Коціцца пад нагамі стары пасі-
велы Дняпро, 35; далёка запалыя вочы іскрыліся чорным
агнём, 89; Быў ён чэзлы такі, слабенькі, 109; вырасла
шчытнае, роўнае кола застыглых у войстрай цікавасьці
сялян, 120; Абы толькі пачуў каторы касец іх недалуж-
на завязлае ў траве зьвіненне 140.

Нельга пакрывіцку сказаць «набракшае» замест на-
браклае і пад.

Дзеяпрыметнікам на -лы можа пачынацца прыданае
праказаньне: мужчына з драбным відам (тварам), аб-
рослым кароткай... бародкай, 70; ён абамлелы ад стра-
ху, адмахаваўся ад іх ценькім сваім кічкам, 82; гэта
трупік сіўкі-варонкі, ужо добра загіны, 181.

Мноства з ЗСД прыкладаў надрукавана у «Роднай
мове», бал. 114—116.

З Стт.: І кладзен тот пазоў па аселага на бліжшам
іменьню яго, 74—20; прыезджыя і якім кольвек абычаем
прыбылыя людзі тымжа правам маюць быць суджаны,
65—15; есьлі-бы хто з якое прыгоды прыпалае... зьехаў
да зямлі якога суседа нашага, 78—20; іменей, па зрад-
цах... на нас гаспадара прыпалых, мы аддаваці ня маем,
69—30; Шляхціч, у зарукі папалы, так многа маемасьці
ляжачае і рухомае ня меў, 91—1.

З МА.: Эксцэс падчас судоў трыбунальскіх менскіх...
сталы, 112, Л. 1620 г.; Выбіцьце з пакойнага дзяржань-
ня... сенажацей, месту Менскаму належачых... чараз...
Дарагастайскага... сталае..., 120, ліст 1629 г.

З Сын.: Колькі радасьці было ў закурэлай із шчылі-
намі-аконцамі хаце, 15.

З ЛНЧ.: Сэмафоры мільгацяць у згусьцелай цемені
ночы, 6; ускідавалі зьмякчэлае цела, 11; пот цурчэў з
спацелых відаў, 11; (сьвіньня) рохкала, тыцкаючы лы-
чам у стытнелую алешкавую жардзіну, 12; з-за струхне-
лае шулы варот высунулася хустка, 13; на палцы кіпець,
зьбіты даўно, шчарнелы, 13; ейны загарэлы від чырва-
неў, 20; думваюць аб набалелым, 26; тупа выглядалі вы-
цьвілыя вочы, 37; шэпчуць перасохлыя вусны, 47.

Вялікае багацьце ў беларускай мове дзеяпрыметнікаў
на -лы.

3) Хормы, як «памыўшыся» і «памыты». Пакрывіцку
кажуць «я (ты, ён, яна, мы і г. д.) памыты (-ая), паку-
паны, адзеты, апранены, паголены, пастрыжаны, апары-
ны і г. д. толькі тады, калі хтось каго памыў, пакупаў і
г. д., а калі сам хтось памыўся, адзеўся і г. д., дык ка-

жацца я (ты, ён і г. д.) памыўшыся, пакупаўшыся, адзеўшыся, апануўшыся, пагаліўшыся, пастрыгшыся і г. д.

Гэтак, калі дзіцё хтось памыў, пакупаў, апануў, дык яно будзе памытае, пакупанае, апаненае і г. д. А калі дзіцё само памылася, пакупалася і г. д., дык яно будзе памыўшыся, пакупаўшыся, апануўшыся і г. д. Прыклады: Гаспадыня была агледзіўшыся (але дзеці агледжаны), дзіцё лазіла запэцкаўшыся (але акно запэцканае), ногі былі зьмерзшы.

Менаваныя хормы на -шыся нязьменныя, нясклонныя, значыцца зьяўляюцца дзейнымі дзеяпрыслоўямі мінулага часу. Як таковых, ужываньне іх у мове крывіцкай у прыведзеным прыпадку зьяўляецца вельмі на месцу, бо-ж яны паказуюць мінулую дзейнасць актыўную.

ДА УЖЫВАНЬНЯ СТУПЕНЯЎ ПРЫРАЎНАНЬНЯ

Кажацца: мой конь лепшы за твайго, у месьце дамы вышшыя, увясну трава зелянейшая, гэтая дарога роўная, гэная раўнейшая, а гасьцінец найраўнейшы, а ня «мой конь ляпей за твайго..., вышэй» і г. д., значыцца пры прыраўнаньнях ужываецца вышшая ступеня прыметніка, а ня прыслоўя, як памаскоўску.

У мове крывіцкай вышшая ступеня ніколі ня ўжываецца ў значаньню найвышшай, значыцца нельга, прыкладам, сказаць «Гэта простшы спосаб разьвязаньня пытаньня», «ён лепшы чалавек» у значаньню «найпростшы, найлепшы». Такія праказаньні маскоўскія, як: Ближайшая деревня от города 50 км.; Прямая линия есть кратчайшее расстояние между двумя точками; Через микроскоп видны мельчайшие существа и под., у каторых найвышшая мера выказуецца пры помачы вышшай (а не найвышшай) ступені, перадаюцца ў мове беларускай пры помачы ступені найвышшай, значыцца гэтак: Найбліжшае сяло ад места 50 км.; Простая лінія ёсць найкаротшая расстаянасць між двух пунктаў; Праз мікраскоп відаць найдрабнейшыя стварэньні.

Найвышшая ступеня ніколі ня творыцца пры помачы займа «самы», але пры помачы най- (часамі на-). Прыклады: Гэты сын наймалодшы (а ня «самы малады»), ігруша найсакаўнейшая (а ня «самая сакаўная»), дачка найлепшая або налешшая (а ня «самая добрая» і ня «самая лепшая»).

ВЫКАЗАНЬНЕ ПРЫНАЛЕЖНАСЦІ

У мове беларускай прыналежнасьць выказуецца ня родным склонам прадметніка, але прыналежным прыметнікам, значыцца, ня кажацца, прыкладам, «Шапка Пятруса, хустка Ганны, Міхась Антона, творы Багдановіча» і г. д., але шапка Пятрусёва, хустка Ганьніна, Міхась Антонаў, творы Багдановічавы і г. д.

Колькі прыкладаў: із Стт.: не справуеце суду чалавечага, але суд **Божы**, 1; Няхай будзец у вас страх **Гасподзень** заўжды, тм.; за задзяржаньне лістоў **ваяводзіных, старасьціных...** шэсьць рублёў грошай, 87—25.

З рам. «Сын»: свае пяшчоты **матчыны** яна магла выказаваць найляпей толькі ў пацалунках, 7; Ён не забыўся сьлёзаў **матчыных**, 9; верх застаўся **Ігнасеў**, 10; загагокалі гусакамі сябры **Паўлюковы**, 10; голас **Любін** — ціхі і чысты, 11; а што ў скрынях ды кублох **жончыных**, толькі дагадавацца хіба трэба было, 13; Захлупіла ў грудзёх **Агапіных**, 20; Андрэй, сусед **Агапін**, ня меў аднолькавых думак з усімі.

З ЗСД: гаркая усмешка **Макрыніна**, 43; Адзін голас быў **бацькаў**, 115; Смачны мёд **шчамяліны**, 140; Дзіўныя сталі вочы **Андрэевы**, 151.

З ЛНЧ.: Усё багацьце **Напрэева**, 22; вялікі дружка **Яўхімаў**, 34; Ты вось служка **Хрыстова**, 44; перавязаны палец **Хвядосаў**, 49.

Але двух прыналежных прыметнікаў побач ня бывае, замест іх ставіцца родны склон прадметніка (родны прыналежнасьці), прыкл.: творы **Максіма Багдановіча**, мова **Лява Сапегі** (а не Багдановічавы, Сапегавы).

Як бачым з прыведзеных прыкладаў, прыналежныя прыметнікі ставіцца па прадметніку. Калі аднак прыналежнасьць у прыналежным прыметніку вывятрыўшыся, не адчуваецца, дык тады звычайна прыналежны прыметнік ставіцца перад прадметнікам. Прыклады: Кабыляе малако **сытнае**; Прадаў конскую **шэрсць**. З вывятраньнем маем дачыненне і тады, калі ў гутарцы не бяруць увагі на прыналежнасьць, але падчыркаваюць, што іншае, прыкл.: Узварушылі яго **Макрыніны** сьлёзы, ЗСД. 73.

Таксама замест роднага склону прыналежнасьці займёнаў (на пытаньне чый? чыя? чыё?) **яго, яе, іх** ужываюцца ў мове беларускай займёны прыналежныя — **ягоны, ейны, іхны**. Прыклады: Вінцуль быў сын **ягоны**,

сын ейны ўжо дзяцюк, дзеці іхныя ўсе здольныя.

І тутка таксама, калі прыналежнасьць займені аслабленая, дык яно можа стаяць перад прадметнікам.

VI. УЖЫВАНЬНЕ НЕКАТОРЫХ СЛОЎНЫХ ГРУПАЎ

АБЕД І ПАЛУДЗЕНЬ

«Абед» і «палудзень» розьняцца міжсобку ня якасьцый і колькасьцый ежы, але парою. Калі ад 8—9 гадз., дык гэта абед, а калі ад 12—14, дык палудзень. Апрача таго **палудзень**, **паўдзён**, або **паўдня** абазначаюць час (каля 12-ёх гадзінаў удзень) і месца на зямной апуццы (кулі).

АДКЛАД І АДВАЛОКА

Адклад, **адкладаць**, **адкладаньне**, **адлажыць** ужываюцца тады, калі пераносіцца на пазьнейшы час **вызначаны тэрмін** спаўненьня чагось. Прыкладам, суд вызначаны быў на двананцатага чырвіня, а яго адлажылі на 10-га ліпня; вясельле вызначана было на мясаед, а яго адлажылі на вясну; канцэрт меў быць у ваўторак, а яго адлажылі на сыботу. **Адклад** = м. отсрочка, отлагательство; **адкладаць** = отлагать; **адлажыць** = отсрочить. Прыклад: **Адклад ня ідзе ў лад**. Аш.; Нсл. 374.

Адвалока, **адвалакаць**, **правалакаць** ужываюцца, калі ніякі тэрмін не нарушаецца, бо яго яшчэ ня было, але **адвалакаецца** (= м. медлится, замедляется) вызначаньне самога тэрміну спаўненьня чагось ці проста спаўненьне чагось адвалакаецца. **Адвалока** = м. промедление, п. zwłoka; **адвалакаць**, **правалакаць** = м. медлить, замедлять, п. zwlekać; **адвалаканьне** — медленне, замедленне — zwlekanie; **неадвалочны** — немедленный, patychmiastowy.

Прыклады з Стт.: галаўшчына... маець быці плачона і адправена *) без адвалокі, 73—25; **Справядлівасьць неадвалочную на заўтрае-ж**, а надалей трэцяга дня маем удзелаці, 73-5; **Справядлівасьці неадвалочнае паступкам права даводзіці сабе маюць**, 91—25, **будзем павінні**

*) Слова паходзіць ад «права» і значыць споўніць «рассудак» («решение») суду, зрабіць экзэкуцыю.

кажнаму з падданных нашых каму-бы шло а чэсьць, неадвалочную справядлівасьць учыніці на першым сойме вялікам бяз усякае адвалокі, 93—27. Ваявода маець справядлівасьць чыніці і адправу (экзэкуцыю) на віннам, не правалакаючы, 105—34.

АСТАЦЦА, АСТАЛЫ І ЗАСТАЦЦА, ЗАСТАЛЫ; ЗАСЬПЕЦЬ

1. Астацца, аставацца можна ад каго. Калі, прыкладам, ідуць і адзін ці колькі не пасьпяваюць зыйсьціся з іншымі, дык яны астаюцца, асталіся, г. зн., што яны ідуць крышку ці шмат ззаду за іншымі, пярэднімі, а ня роўна з усімі. Можна аставацца, астацца ў рабоце — жнучы, косячы, вучаньнік можа астацца ў вучэньні. Можна астацца культурна. Менаванаму дзеяслову адказуе м. «отстать», п. pozostać (z tyłu od kogo). І па-беларуску кажацца адстаць, але ў накшым значаньні: можа адстаць тынк, папера ад сыяны і пад.

Разгляданы дзеяслоў агульна пашырыўшыся, запісаны між іншага ў Аш., Вал., ужывае яго таксама ЗСД, прк.: Халіма... быццам хацеў уцячы ад Лясьніцкага, або падражніцца, прымусяць прабегчы трушком, каб не астацца, 20.

Дзеяпрыметнік ад «астацца» — асталы = отсталый, pozostały z tyłu (od kogo) ўжываецца між іншага ў «Аль кітабе», прк.: Заўсёды намаз *) із азанам **) кланяціся трэба, хоць-бы асталыя намазы. 88 б. 4.

Асталасьць — отсталость, zasofanie.

Асталец — реакционер, zasofaniec.

2. Застацца, заставацца можна дзе. Застацца, заставацца дома, у лесе, заграмай (=м. остаться, п. pozostać). Прыклады: бяз хлеба застанемся, ЛНЧ. 21; усё, што засталася ад уцякацтва, ЛНЧ. 22; Колькі там мукі мне засталася, ЛНЧ 33; У дзвёх з Любаю засталася Агана, Сын 21. Сэрца чарсьцьвела... толькі адно пачуцьцё і засталася ў ім — матчынае каханьне, Сын 23.

Застаяецся вы? — застаюся, Куляшоў: У зял. дубове, 38.

Дзеяпрыметнік ад «застацца» — засталы = оставшийся, остальной, pozostały. Прыкл.: для ўсякіх межы па-

*) Слова арабскае, значыць «малітва».

**) Азан, слово араб. = кліканьне на малітву.

томкі засталымі розьніц. Запіс 1563 г. (Пташицкій: Князья Пузыны, 60); **Што-бы меў на сту падводах да места нашага галоўнага еміны, ад выхаваньня яго засталае, для продажы паслаці, то можа... вадзяным пуцём... адправіці, Стт. 98; жане яго за ўсяе маемасьці, па нём засталае, маець быці выдзелена трэйцяя часьць, Стт. 299—20.**

Тое-ж значаньне мае прадметнік засталец. Гэтак, калі часьць жывёлы рэжуць на мяса, дык на тых, што застаюцца жывымі, кажуць засталцы. І зычэньне пры гэтым ёсьцека: **«Пасі, Божа, засталцы!»** (Шэйн).

У некаторых гаворках мовы народнай «астацца, асталы» і г. д. ужываецца ў вабодвых прыведзеных значаньнях, у іншых, наадварот, «застацца, засталы» і г. д. (значыцца з з на пачатку) мае абодва значаньні.

Адцемім, што м. «отстань!» адказуе белр. «адчапіся!», або «адкасьніся!».

Зацемім яшчэ, што «астатні» ня можна ўжываць у значаньні «засталы» (=м. остальной), ані ў якім іншым значаньні, бо «астатні» полёнізм і паўднёва-усходні провінцыялізм беларускі, дзе = «апошні».

Засьпець, засьпяваць. У значаньні м. «застаць», п. zastać ёсьць беларускае засьпець, засьпяваць. Прыклады: **Трэба сьпяшацца, каб засьпець яго дома, Сьп., Н. Рудня Вял.; Ключчаны Сьв. Я засьпела сьброўку дома. Постаў; Воўкаўшчына ля Глыбокага. З ЗСД.: Ён засьпеў яе дома, і яна нават узрадавалася, што ён прыйшоў, 216; Ён ведаў, што можа яе не засьпець, што можа прыйсьці ў няўдалы час, 215; Нешта раз Лясьніцкі засьпеў яе асабліва устрывожаную, 236; Л. ізноў зайшоўся да Ніны і на сваё вялікае дзіва засьпеў там Андрэя, 319; у пачатку восені вярнуўся Л. у места, ён засьпеў там надзвычайна нэрвовы, мятушлівы настрой, 349; Л. часта засьпяваў яго тупа застыглага, 317.**

**ВЯЛІКІ, ВЯЛІЗНЫ, ВЯЛІЗАРНЫ, ВЯЛІЗМАННЫ,
ВЯЛІЗА, ВЕЛІЧЫНЯ, УВЕЛЬКІ,
ВЕЛІЧ, УЗЬВЯЛІЧАЦЬ, ВЯЛІЧНЫ**

1. м. «большой» і «великий» адказуе ў мове беларускай адно — вялікі; кажацца вялікі камень, вялікі конь і **Усяслаў Вялікі, Вітаўт Вялікі** і пад. Але ў ступенях прыраўнаньня ёсьць ужо дзьве хормы — **большы, найбольшы**, што адказуе м. «большой, самый большой» і

вялікшы, найвялікшы, адказуючыя м. «величайший». Прк.: «величайшее произведение искусства» — найвялікшы твор мастацкі.

Кажацца заўсёды вялікі дождж, вялікі град, вялікі сьнег, вялікая мяцеліца, вялікі вихор, вялікі вецер, вялікая сьцюжа, вялікі мароз, вялікая гарачыня (а ня «сільны дождж» і г. д.), таксама жацацца **вялікае аканьне**.

Кажацца такжа **вялікае пачуцьцё**, вялікае даймо, вялікая любоў, вялікі боль (=м. «сильное чувство, впечатление, сильная любовь, боль»).

Гэтак ня толькі ў цяперашняй, але і ў мове даўнейшай. Прыклады: **Дождж вялікі ішоў**. Аль кітаб 80 а 11; **ангелы плакалі голасам вялікім**. тм. 95 а 4.

Слова «сільны» ў беларускай мове цяпер нямашака, хоць аднакарэнныя з ім **сіла**, **сілком** (=м. насильно п. gwałtem), **асілак** (=м. богатырь, п. hercules, potentat fizyczny), **дужасіл** (=м. силач, п. siłacz, atleta), **сілкавацца** (=«подкрепляться пищею») і некаторыя іншыя ёсьцека. М. «сильный» у фізычным значаньні адказуе беларускае **дужы** (**дужы чалавек**, **дужы конь**, **вол**).

М. «крупный» адказуе ў беларускай мове **буйны** (націск на **ы**), а **крупны** (націск на **ы**) пабеларуску значыць «маючы крупы — трыхіну» (**крупны кабан**, **парсюк**). «Буйны» ў мове беларускай мае толькі канкрэтнае, фізычнае значаньне (**буйныя зерняты**, **буйны боб**, **гарох**, **буйны дождж**, **град**), а значаньня пераноснага ня мае (м. «крупный центр» = блр. **вялікі центр**).

2. **Вялізны** адказуе м. «огромный», п. ogromny.

3. **Вялізарны** — м. «громадный», п. ogromny, obszer-ny. **Вялізарнасьць** — громадность, ogrom, obszerność.

4. **Вялізманны** — грандиозный, исполинский, гигантский, olbrzymi. У гэтым значаньні падае яго М. Гарэцкі ў сваім слоўніку (б 51) ды ў творах, ужываюць яго і іншыя пісьменьнікі, прыкл. Дубоўка («у змроку здаваліся з клёну лісты вялізманным войскам кажанным», «Трысьце»; «Жыцьцё маё — ці васілёк ці рожа, вялізманная краска дыядэмай», («Наля»).

5. **Вяліза** адказуе м. «громадина», «великан» (А. Гарун — «узрос на ёй вялізаў-хвой, туману з мглой прытулак, лес стары» — «Матчын дар» — верш «Навокал»), а ў дачыненьні да чалавека значыць яшчэ і «верзила» (хоць з меншым адценьнем грэблівасьці). Ад яго ёсьць і павялічальнае «вялізішча» (сустракаецца ў казках). М. «великан» адказуе ў нас яшчэ **волат**. Звычайна

«волат» значыць «исполнин», «гигант», olbrzym.

6. **Велічыня** (націск на ня) — величина, wielkość.

7. **Увелькі**, прк. **Сабака увелькі з ваўка**, адказуе м. «величиною».

Прыслоўе «увелькі» запісана ў Імсь. Гарэцкім; яно такое сваёй хормаю, як **увышкі, углыбкі, удаўжкі, ушыркі** (= м. высотою, глыбіною, дыною, шырыною).

8. **Веліч** — м. величие, п. wielkość, wspaniałość, та jestań (і ў беларускай мове ёсьць пазычка з мовы лац. майстат (Аль кітаб), таго-ж значаньня, што «веліч».

9. **Узьявлячаць**, ск. **узьявлячыць** (Аш.) — величать, п. sławić.

10. **Вялічны** (Аш.; Л.) — тягостный, uciążliwy. **Быць вялічным каму** = «быць в тягость», тяготить. Слова кажацца ў дачыненні да людзёў.

Я яму вялічны — «я ему в тягость», «он мною тяготится», jestem dla niego uciążliwym.

11. Можна тут зацеміць, што ад вышшай ступені «большы» паўстаў абстрактны прадметнік **бальшыня** — большынство, większość (як ад «меншы» — мяншыня = меньшынство, mniejszość).

ГАСПАДАР, -ЫНЯ, -ЫЧНА, -КА, -СТВА, ГАСПАДЫНЯ;

СПАДАР, -ЫНЯ, -ЫЧНА; ГАСПОДА,

ГАСПОДНІК, ПАДГАСПОДНІК; КУТНІК

Гаспадар з gostь-pod-agь — слова складанае з двух словаў — **госьць**, каторае значыла спачатку «чужнік», а потым «купец», аж пакуль не адзяржала цяперашняга свайго значаньня, і **-под-**, **ар-**суфікс. Другая карэнная частка **-под-** захавалася ў некаторых іншых мовах арыіскіх (санскрыцкай і інш.) і абазначае заўсёды істоту вышшую, Бога.

Словы з разгляданым складаным каранём ёсьць ува усіх мовах славянскіх, адно розняцца суфіксамі ды значаньнямі. Гэтак, маем царкоўна-славянскае «Господь», м. «господин», п. gospodarz, чэс. hospodarz. Менаваныя словы ў мове праславянскай абазначалі ўрадніка, маючага нагляд над «гасьцьмі» (купцамі), гандлем, а пасьлей прынялі нахшыя значаньні, але заўсёды «пан», «гаспадар» і падобныя.

У стара-крывіцкай мове *) слова «гаспадар» прыняло

*) У яе старшай пары.

значаньне: 1) Гаспадара на сваёй гаспадарцы, 2) валадара (князя, караля, цэсара, цяпер-бы значыла яшчэ прэзыдэнта), 3) «пана», «джэнтльмэна», г. зн. чалавека, да каторага зварочаваліся з пашанаю, 4) «Пана» альбо «Госпада» ў дачыненні да Бога. Менаваныя значанні ад слова «гаспадар» былі зусім прыродныя. Зьвернем увагу, што 1, 3 і 4 значаньне ад таго-ж караня ёсьць і ў іншых мовах славянскіх. Першае значаньне маем у мове польскай і чэскай, трэйцяе — у мове сэрбскай і баўгарскай («господь») і м. («господин»), чацьвертае значаньне («Господь») маем у мове царкоўна-славянскай.

Першае значаньне слова «гаспадар» ведама ў працягу ўсяе гісторыі крывіцкае мовы і захавалася ў поўнай сіле дагэтуль. Гэтаму значаньню слова «гаспадар» адказуе прадметнік ж. р. **гаспадыня**. **Гаспадар гаспадарыць**, а **гаспадыня гаспадынічыць** (Нсл. 120) або **гаспадыніць** (Мл.) на сваёй гаспадарцы (= м. хазяйстве).

Гаспадарлівы — м. хазяйственны, п. *gospodarny*; **гаспадарліва** — хазяйственна, *gospodarnie*; **гаспадарлівасьць** — хазяйственнасьць, *gospodarność*.

Прыметнік «**гаспадарскі**», калі датычыць гаспадара, дык значыць тое самае, што **гаспадароў** (м. «хазяйскі» «государев»), а калі да гаспадаркі, дык = м. хазяйственны, п. *gospodarczy*.

Другое значаньне («валадар») слова «гаспадар», ж. р. «гаспадарыня» было да канца беларускай гаспадарствавасьці, тысячы прыкладаў на гэтае значаньне знаходзім у даўнейшай літаратуры беларускай і ўрадовых актах. Прыклад: **Яго Міласць Гаспадар Вялікі Князь Аляксандра**. **Гаспадар** альбо **гаспадарыня** стаялі на чале **гаспадарства** («государства»).

Прыметнік ад «гаспадарства» будзе **гаспадарствавы** — *государственный*, *państwowy*; ад гэтага прыметніка будзе прадметнік **гаспадарствавасьць** — *государственность*, *państwowość*. **Гаспадарстваваць**, -ую — царствовать, *rapować*.

Дачка **гаспадарова** звалася **гаспадарычна**, Аль кітаб, транск. Вольскім («Узвышша» з 1927 г. № 4, 140).

У трэйцім і чацьвертым значанні («пан», «Пан», «Господь») слова «гаспадар» мусіла вымаўляцца борзда, што было прычынаю адпаду пачатнага га: **Спадар**, **спадарыня**, **спадарычна**, **спадарства**. Прыклады глянь вышэй у «Ветлыя звароты».

М. «государь, государыня, государство» і пад. вымаў-

ляюцца ў народнай мове маскоўскай з h на пачатку. Дзеля таго А. Шахматаў (Введение, бал. 87) думае, што гэтыя словы маскоўскія былі пераняты з украінскае мовы. Тым часам сама украінская мова ня знае слова «гаспадар» і пад. у значаньню «валадар» і інш. Менаваныя словы мусілі зайсьці ў маскоўскую мову з мовы беларускае, з тых яе гутаркаў, дзе о па альбо перад вусьнянымі зыкамі пераходзе ў у. Значыцца, «гаспадар» дало «гаспудар», а з выпадам п «государь» на расейскім грунце. Таксама беларускія «спадар, спадарыня» былі перанятыя ў маскоўскую мову як «сударь, сударыня». Дык-жэ дзеля таго ў маскоўскай мове ё два аднакарэнныя словы з аднолькавым значаньнем — «господин» і «сударь»,— што апошняе у хорме «спудар» было перанята з беларускае мовы і потым зьменена.

Гаспода — квартира, п. mieszkanie ужываецца, як у старой беларускай мове літаратурнай, так і ў цяперашняй народнай. Хто наймае гасподу, хто жыве на гасподзе, той **гасподнік**, ж. **гасподніца** — квартирант, -ка квартираниматель, -ница, жилец, жилица, lokator, -ка. Калі колькі наймаюць разам адну гасподу, дык яны будуць **сугасподнікі**, ж. **сугасподніцы** — соквартиранты, wspóllokatorzy. Хто наймае ў гасподніка пакой ці наагул часць гасподы, будзе **падгасподнік**, ж. р. **падгасподніца** — субквартирант, -ка, sublokator, -ка. Хто і пакою не наймае, а жыве ў вадным пакою з гасподнікамі альбо собсьнікамі дому, той — **кутнік**, ж. р. **кутніца**. Словы гаспода, гасподнік, гасподніца, кутнік, кутніца запісаны ў Ар.; ёсьць яны ў Ск. і інш. ды ў старой мове. Прыклады:

А есьлі хто каго ў месьце, на вуліцы або ў гасподзе стрэльбаю раниць, тот маець... Стт. 75—20; у том дому... часу адправаваньня ў Менску рокаў земскіх... нікому з ураду жадная гаспода давана быці ня маець. Л. 1592 г. (МА. 66).

ГЭТЫ, ГЭНЫ, ТОЙ; ГЭТ'КІ, ГЭН'КІ, ТАКІ;
 ГЭТАК, ГЭНАК, ТАК; ГЭТТА, ГЭНАМ, ТУТ, ТАМ;
 ГЭТУЛЬКІ, ГЭНУЛЬКІ, ТОЛЬКІ;
 АДГЭТУЛЬ, АДГЭНУЛЬ, АДТУЛЬ, АБО СТУЛЬ;
 ДАГЭТУЛЬ, ДАГЭНУЛЬ, ДАТУЛЬ

З прыведзеных словаў тыя, што маюць у васнове гэт-(гэты, гэт'кі, дагэтуль і інш.) ужываюцца ў дачыненні да таго, што блізка ў прасторы або ў часе. Тыя, што

маюць у васнове частку **гэн** - (**гэны**, **гэн'кі**, **гэнак** і г. д.) — у дачыненні да таго, што ў прасторы або ў часе далёка або прынамся далей проці першых. А ўсе іншыя (**той**, **такі**, **так** і інш. пад.) — калі выразна не паказуецца, але кажацца агульна.

Прыклады: Мы сядзімо ля **гэтага** стала, а яны ля **гэнага**. Хто мяняе, у таго хамут гуляе.

Гэткія нашыя дзеці. За **гэн'кі** дом із гнільля дзёр ты грош апошні. «Жалейка». Які целеш, **такі** клін, які бацька, **такі** сын; Л. Хто пад'еў ракоў — **такоў**; хто ня еў ракоў — **такоў**. Войш.

Я пішу **гэтак**, а ня **гэнак**. Скажаш слова **гэтак**, дык ён перайначыць, каб **гэнак** сказаў, скажаш **гэнак**, дык ізноў блага. Войш. Пішам **так**, як нам загадалі.

Мы пісалі **гэтта**, а ён чытаў **гэнам**. Там добра, дзе нас няма.

Я **гэтулькі** скасіў, а наш сусед **гэнулькі**. Заплаціў за каня **толькі**, колькі прасілі (колькі сцанаваліся).

Адгэтуль (прыкладам, дзе мы стаімо) пачынаецца нашая сенажаць і цягнецца ажно вун да**гэнуль**. **Адгэтуль** (ад гэтае часіны) будзем накш рабіць. **Адгэтуль** пачынаецца наш лес і цягнецца да**гэнуль**. **Адгэнуль** (прыкладам, ад **гэнае** зрады) пачалося ў нас ліха. Касілі **датуль**, дакуль скасіць згадзіліся. **Датуль** было ў нас добра, пакуль мы жылі сваім жыццём. **Стуль** прыехалі, скуль выехалі.

Гэтак паказанья займеньнікі і прыслоўі ўжываюцца па ўсёй Беларусі — зь вельмі малымі мясцовымі выняткамі, асабліва на узьмежжах. Запісанья яны, між іншага, у пав. Вал., Мл., Вял., Аш., Іг., Барн., Мен.

Яшчэ колькі прыкладаў з мастацкае літаратуры беларускае:

Усяго пакрысе знойдзеце **вы гэтта**, **Пры сасе**, **пры касе** забрана за лета. («Шляхам жыцця»). **Гэнам** граюць, **гэтта** скокі — **Вырабляюць** **узяўшысь** у бокі. (А. Гарун: Матчын дар «Канец Паўлючонка»).

М. «до сих пор» адказуе бел. да**гэтуль**, прк. **Ёсьць** у мяне хацінка да**гэтуль** **неабжытая** нікім. Куляшоў: У зял. дуброве, 50.

Гэткі і **гэнкі** ў некаторых мясцовасьцях народнае мовы ўжываюцца з захаваньнем **а** (**гэтакі**, **гэнакі**).

Побач із **гэтта** кажацца **тут**, але ў больш агульным сэнсе. Але ў сувязі з **гэнам** ня можна сказаць, **тут**, а трэба сказаць **гэтта**. Заміж і побач з **гэтта**, бывае, кажацца **гэзьдзе** і **восьдзе**, але, сказаўшы іх, ня выпадае ўжыць

гэнам, а, пры патрэбе, кажацца гэндзе, вундзе, вунака.

Ад дагэтуль і дагэнуль утварыліся прыметнікі дагэтулешні і дагэнулешні з значаньнем, адпаведным прыслоўям, з якіх яны паўсталі.

Словам «той» і «такі» працістаўляецца такжа «сёй» і «такі-сякі», але ў сучаснай мове гэтыя словы ўжываюцца адно парамі, даючы разам адценьне неазначанасьці (падобна да маскоўскае часьцінкі «кой», «кое»), прк. **сёй-той гавора** (=м. кое-кто говорит), **сёе-тое возьмем з сабою, сякія-такія рэчы** («кое-какіе вещи»). Таксама і **сяк-так** (=м. «кое-как»), **сям-там** («кое-дзе»), **сяды-тады** («кое-когда»).

ГРАМАДА, ГРАМАДЗТВА, ГРАМАДЗЯНСТВА, ГРАМАДЗКАСЬЦЬ, ГРАМАДЗЯНСКАСЬЦЬ, ГРАМАДЗЕЙСКАСЬЦЬ

1. Слова «**грамада**» перадае паймо, абазначанае памаскоўску словам «мир», або «община». Як апошняе слова, яно абазначае просты збор раўнапраўных і самастойных асобаў у іхным сужыцьцю.

2. Наватвор «**грамадства**», што ня дужа даўно зьявіўся ў нашай мове, выяўляе ўжо вышшую, у прыраўнаньню з «грамада», ступеню зборнасьці (што выказуецца суфіксам **-ства**, падобна, як мяшчанства, вучыцелства і інш.). Грамадства адказуе м. «общество», п. społeczeństwo, ogół, publiczność.

3. Слова «**грамадзянства**» выводнае не ад «грамада» беспасярэдне, але ад «**грамадзянін**» (=м. «гражданин», п. obywatel), а дзеля таго абазначае тое, што м. «гражданство», п. obywatelstwo.

Менаваным прадметнікам будуць адказваць гэтакія прыметнікі: **грамадзкі** і, хіба, **грамадавы** (абодва да «грамада»), адказуюць м. «общинный»; **грамадзкі** (да «грамадства») — м. «общественный», п. społeczny; **грамадзянскі** (да «грамадзянства») = м. «гражданский», п. obywatelski.

Ад прыведзеных прыметнікаў паўстануць гэтакія абстрактныя прадметнікі: ад «грамадавы» — **грамадавасьць** («общинность»), ад «грамадзкі» — **грамадзкасьць** («общественность», п. społeczność), ад «грамадзянскі» — **грамадзянзкасьць** («гражданственность»).

У народнай мове здаралася чужь яшчэ адно слова, выводнае ад «грамада» — **грамадзейскі** ў значаньню м.

«общительный», значыцца любячы быць у грамадзе, у таварысьстве. Яго можна прыняць так-жа ў мову літаратурную. Выводнае ад «грамадзейскі» будзе грамадзейскасць — «общительность».

Злучанае грамадаведа адказуе м. «обществоведение».

ГРАЦЬ, ГУЛЯЦЬ

Граць, граньне можа быць толькі на музыцкім струманце (граць на іскрыцы, цымбалах і г. д.).

Гуляць, пагуляць, згуляць маюць гэтакія значаньні:

1. Нічога не рабіць, быць не занятым. **Хто перабірае** ды часта мяняе, у таго заўсёды хамут гуляе, Марц. Калёсы гуляюць мае, Нсл. 125.

2. Забаўляцца. **Дзеці гуляюць**, Ар.

3. Гуляць у якую гульню. **Гуляць у ляскаўкі**. Нсл. 125. **Гуляць у яшчура**. Ар. **Згуляць вясельле**, там-жа.

4. Гуляць у карты, Войш.; Нсл. 125.

5. Гуляць у тэатры (драму, камедыю).

6. Як провінцыяльнае, значыць «скакаць». **Гуляць лявоніху, юрку, кадрылю**. Войш.

Прадметнікі: гульня і гулі маюць значаньні, адказуючыя значаньням вышменаваных дзеясловаў.

Пагулянка значыць тое, што 1. м. «развлечение», п. розгрукка. **Ты думаў лазу круціць**, дык гэта так сабе, **пагулянка табе**, ЛНЧ. 27. **Нас кліча адвечорак на пагулянку**. Куляшоў — У зялёнай дуброве, 50. 2. м. «перемена» (між лекцыяў), п. pauza (між лекцыяў). **Дзяцей пусьцілі на пагулянку**, Войш.; Ар.

ХУСЬЦЕ, АДЗЕЖА, АДЗЕТАК, ВОПРАТКА, УБОРЫ, ПРЫБОРЫ, РЫЗЬЗЕ

Хусьце. Кашуля (або сарочка), нагавіцы, насатка (м. «носовой платок»), ручнік, абрус або настольнік, — гэта ўсё хусьце. Да хусьця належыць такжа хусьце пасьцельнае, як посьцілка, насоў на коўдру і інш. Замест **хусьце** можна ўжываць яшчэ **хусты**, але гэта значыць яшчэ шмат хустаў (хусткаў). Слова «хусты» ў менаваных значаньнях запісана ў Аш. ля Крэва, «хусьце» паміж іншага кажацца ў Ск. і Вал. Слова **порце**, пашыранае ў Л., мае тое значаньне, што хусьце.

Хусьце, хусты, порце накладваюць і ськідаюць.

Адзежа, Ар, або **адзетак**, Ар — гэта камізэлька, кулёк

(= м. куртка), манынарка (= м. «пиджак»), верхнія нагавіцы, спадніца, хуста, блюзка і пад. У Віцебшчыне замест адзежа кажацца яшчэ адзецьце, Нк.

Адзеду, адзетак, адзецьце адзяюць, надзяюць і зьдзяюць. У вадзеду адзяюцца і з адзежы разьдзяюцца.

Вопратка або апраніха — гэта паліто, бурнос, сьвітка, насоў на кажух, хутра і пад.

Вопратку або апраніху апранаюць, апратуюць і распранаюць, апранаюцца і распранаюцца.

Уборы. Хорошая адзежа і вопратка, у каторую ўбіраюцца, ідучы ў госьці, на вясельле, у царкву, убіраюцца ў сьвята, — гэта убory (м. «наряды»). У ўбory ўбіраюць, убіраюцца.

Прыбory. Хорошы пояс, касьнікі, анталяжы або брыжы (= м. кружева), пацеркі, брансалеты, вянкi і пад. — прыбory (= м. украшениe, п. ozdoby). Прыбoryмі прыбіраюць, прыбіраюцца. Прыбор, прыбory бываюць розныя, імі такжа прыбіраюць хаты і шмат чаго іншага. Хто прыбірае, той прыбіраньнік, прыбіраньніца. А тая, што аглядаецца ў хаце («делает уборку в избе, в домашнем обиходе», п. sprząta) будзе воглядніца.

Рыза — гэта царкоўны ўбор у сьвятароў усходняга абраду ды ўсялякі кавалак тканіны (як старой, так і новай, як таннай, так і дарагой), каторы ня ёсьць якой-коледчы цэласьцю. Прыкл.: Старая кашуля парвалася на рызы, а новай няма за што купіць, Войш.

Зб. рызьё: Пашукай рызья якога на полкі, Нсл. 562. Кубел із розным рызьём, ЛНЧ 22; Ар.

Зьм. рызка, рызачка: Хорошую рызку палажыла ку-ма, Нсл. 563. Тонкую наметку дала на рызачку, тм.

Адз. рызіна, зьм. рызінка: Якая была рызіна і тую на гарэлку заставіў, Нсл. 562. Дай хоць рызінку ёй. — Ані рызінкі ня маю, тм.; Ар.

Рызман — м. «тряпка, лоскут», п. galgan, łachman, Ар., ЛНЧ 31.

Рызьнік — 1) гандляр, скуплюючы рызьё. Ар.; Дз. 2) ручнік з прышытымі на канцы анталяжамі (брыжамі).

**ДАЛОУ, ДАЛАВАХ, ДАЛОУЕ; ВОНКАХ, ВОНКІ,
НАВОНКІ, ЗВОНКУ; ЗНАДВОРКУ**

Прыслоўе далоў працістаўляецца прыслоўю «ўверх». Гэтак, прыкладам, у паверхавым доме можна ісьці, па-

дыймацца ўверх і можна зверху спускацца (зыходзіць, зьбягаць) **далоў** (м.— «вниз», п. *padół*).

З каня далоў — значыць заскочыць з каня. Таксама і ў жыццю адныя людзі і народы ідуць наперад, падыймаюцца ўверх, а другія спускаюцца далоў, упадаюць.

Прыклады: **Здыймі далоў** із стала усё, Нсл. 139; **Па-стаў далоў** кадачку, тм.; **Гара з плеч далоў**, ЛНЧ. 23; **Ну!** — крыкнуў **Калістрат** — і пацягнуў яго **далоў** за хвост **шынэлі**, Дзд. 53.

Дальшае значаньне слова «далоў» блізкае да значаньня слова «вон» і адказуе м. «долой». Прыклад: **Далоў з майго двара!** Нсл. 130; **Далоў цара!** **Далоў камуністых!**

Зьменшанае ад далоў ё **далоўку**. **Дзіцё далоўку лезець**, Нсл. 139.

«Далоў» запісана ў Вал., Вял., Бр., Дз., Імсь. у Чарнігаўшчыне (РСБ. 142) і ў Вяліс. (Вел. Куз.).

Далавах адказуе на пытаньне дзе? і працістаўляецца прыслоўю «ўверсе». Гэтак, хто спусьціцца (зьляціць, зьбяжыць, зыйдзе) далоў, той будзе далавах. Зьменшанае ад «далавах» ё **далоўках**, прыкладам — «**Далоўках ляжам**», Нсл. 139.

«Далавах» запісана ў Бр. і Дз. Імкненьні завісьлі на вольхах, імкненьні ляглі далавах, Дуб.

Замест «далавах» ёсьць яшчэ «долех», Вал. і «доле», НЗ. (ПНЗ. 29).

Далоўе. Усё тое, дзе можна быць «далавах», абазначаецца адным словам «далоўе». Ведама, **далоўе** бывае рознае — зямля, вада, дно вады, памост і пад. «Далоўе» запісана ў Вял., Дз. і Бр.

Вонках (=м. «вне», п. *roza*) працістаўляецца словам «унутры, у сярэдзіне». Гэтак, можна быць у хаце, у месце, у краю, у гаспадарсьцье і можна быць вонках (хаты, места, краю, гаспадарства).

Прыклады: **Вада вонках**. **Ня дурэй, вонках будзеш**. **Уступлюся за татку, будуць біць, Уступлюся за мілага, вонках быць**. (усе тры з Нсл. 66). **Вірны гук вандруе вонках**, Дуб. **Дзьве людзкія грамады пачалі і вядуць сьмяротную бойку**. **Вонках ня станеш ад іх**, ЗСД. 304. «Вонках» запісана яшчэ ў Дз. І ў старой літаратуры яно часта ўжываецца, між іншага ў Скарыны.

Вонкі (ПНЗ. 29) — на двор. Прыклад: **Дзеці ірвуцца вонкі**.

Навонкі (=м. «наружу», п. *nazewnałtrz*) працістаўляецца словам «унутр, у сярэдзіну». Гэтак канцы **балькі**

могуць выходзіць нагонкі хаты. Можна быць да кагось нагонкі добрым, зычлівым, а ў сэрцу таіць злосьць. Гаспадарства нагонкі можа выглядаць моцным, хоць унутры яго точыць рак дэморалізацыі.

Звонку (=м. «извне», п. z poza, zzewnątrz) адказуе на пытаньне скуль? і працістаўляецца словам «з нутра, ізь сярэдзіны». Прыклады: **Звонку дым чхаець у хату.** Нсл. 199. **У ваднастайнасьць маркоты ўбіваюцца звонку не гарманічныя... гукі,** ДзД. 149.

Знадворку. Блізкае значаньням да «звонку» ё «знадворку», яно мае балей абмежанае, вужшае значаньне. Гэтак, штось можа быць звонку гаспадарства, краю, места, сяла, радзімы (сям'і), але сьцены будуць ізь сярэдзіны пабяляныя, а знадворку шаляваныя. Крывіцкая хата знадворку выглядае шэрай, але ў сярэдзіне чыста і хораша. «Знадворку» можна казаць толькі там, дзе ё двор, значыцца толькі ў дачыненню да будынкаў.

**ЕМЯ, ЕМІНА, ЕМІННЫ І ЕЖА, ЯДА, НАЕДАК,
ЯДОМЫ, ЯДКІ; ЖЫР, ЖЫРНЫ;
ЗАТАУКА, ЗАКРАСА**

Емя і еміна — гэта ўсё тое, з чаго можа быць прыгатавана ежа або яда. Гэтак, змалочанае або змеленае збожжа, крупы, выкапаная бульба, сырая гародніна, сырое мяса і пад., — гэта ўсё еміна (=м. «пищевые продукты», п. żywność). Прыметнік ад «еміна» ёсьць **емінны: емінныя тавары, емінная крама, магазын, емінная карта, ліст і пад.**

Ежа і яда — гэта ўжо еміна прыгатаваная да ядзеньня. Сьпечаны хлеб, вараная або печаная бульба, розная істрава, бліны, верашчака і да г. п., — гэта ўсё ежа, або яда. Апрача таго яда яшчэ значыць «працэс едзеньня».

Прыклады: **Бяром жыта, што на емя, а што на семя,** Нсл. 723; **Гэта бульба на емя, а гэна на семя,** Пархв. **Каб ня ежка, не адзежка, дык была-бы грошаў дзежка,** Войш. «Емя, еміна, емінны» запісаны між іншага ля Пархв.

Наедак, Буда Вял., мае два значаньні: 1) ежа наагул, прыкладам, як капаюць бульбу ўвосень, дык часьць прызначаюць на «наедак», а часьць на «пасевак», тм. 2) ежа, каторай можна добра наесьціся, значыцца, сытная ежа, пркл., **бульба — не наедак, сала — во гэта наедак,** тм.

Едзь — ежа, наедак, Нсл. 723. Не вялікая з гэтага едзь, тм.; Ну было тут ужо едзі, тм.

Ядомы, -ая, -ае, Ар.— гэта тое, што годзіцца на яду (м. «с'едобный», п. jadalny). Гэтак, ё грыбы ядомыя і «сабачыя» (неядомыя, атрутныя).

Ядкі, ядкаая, ядкое — тое, што ахвотна есца, прыкладам, ядкое сена, ядкія бліны. Ар.

Жырны, -ая, -ае — той ці тая, што есьць з ахвотаю да яды (з апэтытам). Нашыя госьцікі ня жирныя, мала ядуць, Ар. Жырнымі бываюць як людзі, так і жывёла.

Жыркi -ая, -ое тоесамае значыць, што «жырны».

Жыр ё тое, чым жывёла можа пажывіцца. Куры пайшлі на жыр, Ар. А белр. тук = м. «жир» п. tłuszcz.

Жыраваць, -ую, Ар.— ісьці на жыр, знаходзіць, шукаці сабе жыру.

Затаўка, Ар.; Нсл. 188.— расьцртае і ўкіненае ў гаршчок сала. Затаўкай ежу затаўкаюць, Ар.; Нсл. 188. Прыклады з Нсл. 188: Капушта з затаўкаю; Ня відаць твайго затаўканья! Капушта не затаўканая; Не затаўкай крупені, мяса пакладзецца; Затаўчы капусту; Капушта затаўчана добра.

Закраса, Ар.— гэта ўсё тое, чым можна палепшыць, закрасіць ежу; сюды належаць розныя тукі (сала, лой, масла, сьмятана, алей), смажэньне, Нсл. 593; Радашкавічы Вял. (=м. варенье, п. konfitury) і пад.

Забел, Ар.— гэта ўсё тое, чым беляць, забяляюць істраву, знач. малако і сьмятана. Забела, Нсл. 161 і зьм. забелка — тое самае, што «забел». Прыклады: Капушта з забелаю ляпей, Нсл. 161. Забяляць, забяліць капусту, грыбы, тм. Грыбы не забеляны, тм.; Ар.

Нішчымны, нішчымніца, нішчымнічаць, нішчымнік. Хлеб, бульба, каша, крупеня і інш. без закрасы або забелы — гэта нішчымны хлеб і пад. ці наагул нішчымніца. Усю сядміцу ні мяса, ні малака, апрача толькі нішчымніцы, ЛНЧ. 44; Нішчымніцаю нас корміш, Нсл. 340; Нішчымніцы наварыла, тм.; Нішчымная капуста, тм.; Н.; Нішчымна зварана, Нсл. 340; Цэлы пост нішчымнічаем, тм. Чалавека, што есьць без закрасы, завуць нішчымнік, Нсл. 340, а калі жонка, жанчына, дык нішчымніца.

Сухама — в сухомятку. Есьці хлеб сухама, Ар. Сухоўрыца — сухая ежа. Усё на сухоўрыцы сядзім, нічога варанага ня бачым, Нсл. 625; Ар.; Сухоўрыцаю давімся, тм.

Жадзён хлеба, малака, мяса і інш., значыць жадае

(вельмі хоча) хлеба і г. д. (але ня мае або мае недаволі), Ар.

У жадобу штось есьці, мець, знач. есьці, мець тое, чаго жадаецца (вельмі хочацца), што бывае тады, калі чаго ёсьць мала, не стае. Малака і таго ў жадобу, Ар.; І елі-ж, елі, можна сказаць, не ў жадобу елі, ЛНЧ. 10.

Сыты — м. жирный п. tłusty, пркл. сыты парсюк, чалавек, сытае мяса, Ар.; Нсл. 630. Вышшая ступень сытшы. Сытшага кабана выбірай, Нсл. 630. Надта худы, каб быў сытшы, дык начай было-б, Ар.

Сыціня. Ад прыметніка «сыты» паўстаў абстрактны прадметнік «сыціня»; хто сыты, у таго сыціня. Бараны плацілі ад 8-ёх да 15-ёх залатоўкаў, залежна ад сыціні і велічыні, Укр.

Сытны — м. питательный, п. роўуwny, Ар. На папары трава сытная, тм. Сытна — питательно, роўуwnіе. Сытнасьць або сытніня — питательность, роўуwność.

Хто есьць, той ядун, ядуха, а хто корміць, той карміцель, карміцелка (=м. кормилец, кормилица, п. żywiciele, -ka). Хіба ў карміцелі якія я вам наймаўся, ЛНЧ. 39.

Істраўня — м. столовая, jadłodajnia.

ЗАМЫКАЦЬ, ЗАПІРАЦЬ, ЗАЧЫНЯЦЬ

Трэба адрозьневаць ужываньне словаў: «замыкаць, замкнуць, адмыкаць, адамкнуць»; «запіраць, заперці, адпіраць, адперці»; «засоваваць, засунуць»; «зашчапляць, зашчапіць, адшчапляць, адшчапіць»; «зачыняць, зачыніць, прычыняць, прычыніць, адчыняць, адчыніць, рашчыняць, рашчыніць».

Замыкаюць толькі на замок і замкнёнае адмыкаюць ключом.

Засовуюць толькі на засаўку. Агульным тэрмінам замест замыканьня — адмыканьня і засаваньня — адмыканьня ёсьць запіраньне — адпіраньне.

На кручок зашчапляюць і зашчэпленае адшчапляюць.

Завалам (завал) завалеваюць.

А калі не на замок, ня засаўкаю, не завалам і не на кручок, дык зачыняюць, прычыняюць (значыць ня зусім зачыняюць), адчыняюць (м. «открывают»), рашчыняюць (м. «раскрывают»).

Зачыняць і г. д. можна ня толькі вароты, дзьверы, вокны, але такжа вочы, вусны, рот, кнігу, сшыток.

Ведама, можна пабеларуску такжа «закрыць вочы,

кнігу» і пад., але гэта толькі ў прыпадках, як, прыкладам, рукой, насаткай і пад.

Вочы, апрача таго, можна заплюшчыць, прыплюшчыць.

Хундамэнт дому і наагул будынку закладаюць. Таксама закладаюць таварыства і наагул арганізацыі. Кажца «закладзіны таварыства». Сам дом **ставяць**.

Крамы закладаюць, калі іх арганізуюць, але што дня існуючую краму, магазын адчыняюць і зачыняюць, гэта значыцца, што пачынаюць і перастаюць у ёй гандляваць у вызначаныя гадзіны дня.

Таксама кажца аб офіцыяльных гадзінах у урадах і арганізацыях.

Пасяджэньні (м. «заседания») зборкаў («собраний») адчыняюць і зачыняюць. Можна казаць такжа, што пасяджэньні пачынаюць і канчаюць.

Гаварыць, гукаць, казаць можна **шчыра** (м. «искренно»), **адкрыта** (м. «откровенно»), але ніколі не «адчынена».

ЗАСЬЦІЛАЦЬ, НАКРЫВАЦЬ

Стол абрусом, настольнікам засьцілаюць, ложка посьцілкаю засьцілаюць, каламажку, вазок таксама посьцілкаю засьцілаюць, каня гунькаю накрываюць. Ведама, накрываюць такжа ўсялякую еміну і яду, прыкладам ад мухаў.

КОН, КАНАВАЦЬ, НАКАНАВАЦЬ, НАКАНАВАНЫ; КОНАДЗЕНЬ, НАКОНАДНІ; КАНЧАТАК, КАНЧАР, КАНЧАЛЬНЫ, КАНЕЧНЫ

Усе менаваныя ў назове словы паўсталі ад аднаго карэннага кон. Падле будоўлі і спачатнага значаньня паміж **кон** і **канец** (з **коньць**) такая розьніца, як паміж «вал» і «валец» (з **вальць**). «Канец» ё зьмяншальным прадметнікам ад «кон», як «валец» ад «вал». Спачатна «кон» значыла «канец», а «канец» — «кончык».

1. **К о н**. Які бывае канец жыцьця, канец рознай дзейнасьці, канец імкненьняў, заданьняў, такая і ёсьць доля, такі (памаскоўску) «рок, предопределение». Дыкжэ гэтак ад «кон» (= «канец») паўстала цяперашняе значаньне слова **кон** = м. рок, предопределение, п. los, przeznaczenie. Адгэтуль **канаваць**, -ную — предопределять, **przez-**

пасзаа; **наканаваць**, -ную — *предопределить, przeznaczyć*; **наканаваны** — *предопределенный, роковой, przeznaczoney, fatalny*. Шмат прыкладаў слова «кон», «канаваць» і г. д. у прыведзеным значанні ёсьцека ў творах М. Гарэцкага і М. Зарэцкага. У Нсл. 244—245 маем гэтакія прыклады: **Такое яму канаванье ад Бога; Гэта яму канаваная сьмерць; Яму такое канаване жыцьцё; Каму Бог якую сьмерць кануець, накануець, так і ўміраець кажан; На кану напісана знаць яму.** Ластоўскі ў сваім слоўніку падае прыклады на б. 619. З Імсь: **Мне наканавана такая доля.**

2. **Кон** — м. очередь, п. kolej. Прыклады на гэтае значаньне слова «кон» возьмем з Нсл, 245: **Бяз кону выходзіш; Ня твой кон пачынаць; чый кон, таго і грошы.** Тут конам ё канец чаканья чагось (у радоўцы — очереди, koleji) або пачатак дзейнасьці, работы (ізноў такі ў радоўцы). Слова «кон» ляжыць у васьнове, як слова «канец», так і слова «пачатак», бо, як гэта на першы пагляд ні дзіўна, але ў значанні паміж канцом і пачаткам надта вялікая блізіня, пачатак — гэта другі, ці мо, ляпей, першы канец, той, што да нас бліжшы (як палка з двума канцамі).

Дзеля самабытнасьці, сваеасаблівасьці нашае мовы напару бывае цяжка або і немагчыма даслоўна перакласьці. Гэтак і тутка. Калі, прыкладам, перад крамаю або ўрадам стаяць людзі чакаючы, пакуль кажны з іх па парадку будзе магчы купіць або будзе прыняты, дык тут м. «очередь» п. kolejka адказуе блр. **радоўка** і толькі, калі, прыкладам, пятнанцаты ідзе купляць або прымаецца, дык тады кон ягоны прыходзіць.

3. **Конадзень** — м. «канун», п. wilia, **наконадні** — *накануне, w wilię, w przeddzień*. Гэтыя словы між іншага ведамы з Барн., падае іх і Ласт. у сваім слоўніку. **У конадзень Купальля.** Малады Дзядок (час «Заранка»). **Конадзень** складаецца з двух словаў — з **кон і дзень**. Дыкжэ ляпей нельга было назваць апошні, канцавы дзень перад сьвятам або перад якім здарэньнем.

Словы пад. 1.2.3. дасканальныя. Наш народ выказаў тут сябе філэзофам.

4. **Канчатак, канчар.** «Канчатак» тым розьніца ад «канец», што мае шыршае значаньне. Гэтак канцом павесьці, апавяданья і пад. будзе апошняе слова, а канчатак можа займаць і шмат балонаў. Таксама ў словах ё канец і канчатак. Гэтак, прыкладам, у слове «сыноў»

канец гэта гук ў, але канчатак -оў. Канцом слова «есьці» ёсьцека і, але канчаткам гэтага неазначанага ладу ёсьць -ці. Блр. канчатак адказуе м. «окончание», п. zakończenie (дыкжэ ўжываньне паблр. «заканчэньне» — полёнізм) і końcówka (у граматыцы).

Канчаром завецца засталы кавалак якое рэчы, прыкладам выкуранай папіросы. Ужыты ў дачыненні да папіросы, канчар адказуе м. «окурок», п. niedopalek.

Канчаць, ск. канчыць і скончыць — оканчываць, скончыць. Адгэтуль канчальны — окончатальны, п. ostateczny; канчальна — окончатальна, ostatecznie. Скажы канчальнае слова, Нсл. 245.

Канцавы — канечны.

Канечны — непременны, неизбежны, необходимый; канечнасьць — необходимость, неизбежность; канечне — непременно, необходимо. Слова агульна ведамыя, запісаны ў Ар.; Войш. і інш. Канечне трэба, канечне прыедзь, Нсл. 244. Не канечне папу яечня: зьесьць і дзяк, а поп будзец так, тм.

КРЫЎДА, КРЫЎДЗИЦЬ, КРЫЎДНЫ, КРЫЎДНІК, КРЫЎДАВАЦЬ

Крыўда = м. обида; крыўдзіць, ск. пакрыўдзіць, укрыўдзіць — обижаць, обидеть; пакрыўджаны, укрыўджаны — обиженный; крыўдна — обидно; крыўдны — обидный; крыўднік — обидчик, п. krzywdziciel, крыўдніца — обидчица, krzywdzicielka. Слова «крыўднік» знаходзім, між іншага, у Аль кітабе, транскрыбаваным Вольскім: Муж быў крыўднік людзкі, ілгаў і крадаў, «Узвышша» № 4 з 1927 г., б. 143. Крыўдаваць, крыўдую значыць «чуцца пакрыўджаным» — м. «обижаться». Прыклады: з ЗСД: Яна быццам крыўдавала на самую сябе, што ня можа ляпей зрабіць, 134; Ды я, Васілёк, ня крыўдую, 240; з ЛНЧ.: Грэх, чалавеча, на жыцьцё крыўдаваць, 11; крыўдавала на жыцьцё, на тугу па ласцы матчынай, 44; твой-жа брат селянін крыўдуе: апошнія, кажа, гарцы зьбіраеш, 44. Слова гэтае ў мове народнай ведама ўсюды.

Відавочна пад уплывам «крыўдаваць» і слова «крыўда» напару значыць «нараканьне»: Як радзіла сына Мікелу, дык гось і пачалося, усё на живот тыя крыўды, ЛНЧ 23.

У менаваных словах, з выняткам «крыўдаваць, крыўдую», усюды націск на кры-

МЕСТА, МЕСТАЧКА, МЕСКІ, МЕСЬЦІЧ,
МЕШЧАНІН; ГОРАД; СЯЛО, АДНАСЕЛЬ

«Ня люблю я места, парасейску горад» — кажа ў вадным вершу Пр. Багушэвіч. Дыкжэ места парасейску завецца «город».

А ў нас цяперка ё слова «места» і няма слова «горад». Калісь было накш. У сіваю старыну былі «гарады». Гарадамі тады звалі адміністрацыйныя пункты ўмацаваныя (дыкжэ ад слова «гарадзіць»), а «места» значыла тое, што цяпер «месца». Але з часам у горадзе адно «места» набірае асаблівага значаньня, на ім разьвіваецца гандаль, рамёслы, прамысл. Проці гэтага места кажнае іншае зьяўляецца месцам малым, дык і дастае зьмяншальны назоў — «местьца», з чаго «месца». Значыцца, першае новае значаньне слова «места» было «рынак». Гэтае значаньне слова «места» захавалася, як архаізм, дагэтуль у ваднэй дзяцінай песьні-гульні, запісанай ля Крэва Аш. Вось яна:

Лады, лады, ладкі,
Пабіліся бабкі
Пасярод рынку
За рабую сьвінку.

А варыянт гэтакі:

Лады, лады, ладкі,
Пабіліся бабкі
Пасярод места
За камок цеста.

Тут ясна, што «рынак» і «места» — гэта тое самае.

З часам характар места-рынку з яго гандлям — крамамі і рамёсламі пашыраецца на ўвесь горад, а, з другога боку, горад траціць свае ўмацаваньні, як ужо непатрэбныя. Дык гарады ператвараюцца ў месцы; адначасна з гарадамі шчэз і назоў «горад». Цяпер горадам можна зваць толькі гарады старавечныя, значыцца, умацаваныя селішчы. Магло-б яшчэ паўстаць пытаньне, ці ня зваць цьвердзяў (крэпасьцяў) гарадамі, але места зваць горадам — гэта памаскоўску.

Слова «места» перанялі ад нас і Лятувісы (miestas).

Малое места — гэта **местачка** — (не «мястэчка», бо гэта пад польскім уплывам). Насельніцтва места — гэта мяшчане, даўней яшчэ званыя месьцічамі. Прымета ад места — **мескі**: мескія дамы, мескае жыцьцё і г. д.

Назоў «места» замест «горад» ведамы ўжо з XIII в. З XV в. маем блізу вылучна «места», «местачка» (а ня «горад» «гарадок»), ды ў іх мескія людзі — месьцічы. Тры прыклады з Стт.: усіх княжат... шляхту, места і ўсіх падданных нашых... аднымі праваы... судзіці і справаваці маем, бал. 65; А гдзе-бы хто ня толька на палацу і дварэ, але ў месьце, на вуліцы, або ў дому і на каторам-кольвек месцу, у месьце том, гдзе мы самі будзем, каго раніў..., такой-жа віне падлечы маець, б. 745; на неаселага пазоў... маець быці прыбіван у брам замковых і мескіх, 74—25.

Колькі прыкладаў з МА.: каторыі людзі мешкаюць пад прысудам гарадзкім, тыі людзі войт і мяшчане за сябе былі забралі ў права мескае. І мы з таго дасматрэўшы, урадзілі так: каторыі людзі пахоцяць з права мескага ў гарадзкі прысуд, тых маець намесьнік наш судзіці і радзіці; а войту і мяшчанам у тыі людзі ня надабе ўступацися, 7, л. з 1499 г.; пад прысудам мескім права майдэбурскага належалі, а не пад прысудам замковым, тм 72, з 1595 г.; прыказуем вам, абы ясьце мяшчан места Менскага... ня судзячы... да ўраду места Менскага адсылалі (л. з 1591 г., б. 48).

З менаваных прыкладаў відаць, што «гарадзкі» значыць тое самае, што «замковы».

У старых памятках крывіцкіх ё мілэны прыкладаў на «места» ў значаньню маскоўскага «горад» і ані няма прыкладаў на «горад» у гэтым значаньню.

Сяло адказуе м. «деревня», п. wieś, wioska без розьніцы, ці ў сяле будзе царква або касьцёл ці не.

На ціхой сенажаці за сялом ў сьвежым сене ляжаць добра. Куляшоў: У зял. дуброве 50. Гдзе быся што таковага... стала, у месьце альбо ў сяле, Стт. 202. Сяляне на сёлах ані ў дамех сваіх нічога прадаваці ня маюць, але да мест і местачак усе... вазіці... вольна, Стт. 487—5. Калі-б без азану ў каторам месьце, або ў сяле, азан ня пеўшы, намаз пелі-б, вольна цэсару казаць тых людзей выцяць. Аль кітаб 88 а 17. Прыметнік ад «сяла» ёсьцека селавы (=м. «деревенский, сельский, п. wiejski, wioskowy). Селавая баба пайшла, Іг.

Аднасель, Ар — м. хутор, п. kolonia.

НЯСТАЧА, ГАЛІТА; ГАНИЦЬ, ЗАГАНА,
ЗАГАНИЦЬ, ГАНЬБА, ГАНЕБНЫ,
ГАНЬБИЦЬ, ГАНЬБАВАЦЬ

Калі чагось не стае (=м. «не хватает», п. brakuje), дык таго нястача, Ар.; Войш.; Хаценчыцы Вял. (=м. «недостаток», п. brak). Прыкладам, калі не стае хлеба, дык нястача хлеба. Можа быць нястача еміны наагул, або — яшчэ шырэй — нястача ўсяго матар'яльнага. Дыкжэ нястача ўсяго або шмат чаго матар'яльнага ёсьць нястачаю наагул (=м. «недостаток», п. niedostatek) і абазначае стан блізка зьвязаны з беднасьцяй ды зьяўляецца першай ступеняй таго, чаго апошняй ступеняй ё галіта (Парх.; Нсл. 117) = м. «нищета», п. pędza.

Прыклады: было агульнае вялікае гора і вялікая нястача, 71; думкі пра заклятую адвечную нястачу, 149; Усё жыццё нястача, гарота, 347 (Усе тры прыклады із ЗСД).

Бывае такжа нястача чагось не матар'яльнага, абстрактнага: нястача асьветы, нястача волі, розуму.

«Недахоп» ё маскалізм, бо гэты непатрэбны нэолёгізм утвораны подле м. «недостаток».

Што ж можна ці трэба ганиць (=м. «порицать, хулить»), тое ёсьць загана (=м. «недостаток» п. wada). Гэтак заганаю ё ленасьць, неакуратнасьць. Баязьлівасьць таксама загана чалавека, асабліва жаўнера. Заганаю гаворкі можа быць шапятлявасьць, загіклівасьць. Заганаю еміны можа быць нястача ў ёй вітамінаў, тукаў, бялку. Усялякая нястача ёсьць заганаю, але гэта ня значыць, што замест «нястача» можна сказаць «загана».

Прыклады: Хлапец ніякай заганы ня маець, Нсл. 163; Работа без заганы, тм.; Каб яна, дзяўчына гэтая самая, ды была без заганы, ЛНЧ 23. Часіной плача няма ведама чаму — то ўжо загана, Ант. 100.

Заганиць, заганеваць — закідаць камусь ці чамусь загану, знаходзіць загану. Заганююць, заганілі работу, Нсл. 164.

Заганены — запсаваны дзеля заганы. Пянька заганена, ня чыстая, тм.

Заганны — із заганаю. Тавар не заганны, тм.; Заганная работа, тм.

Беззаганны — без заганы (=м., безупречный, безукоризненный», п. niezaganny, bez zarzut, bez przygany.

Заганлівы — 1) склонны знаходзіць у іншых загану.

Ня будзь заганліў, Нсл. 164, 2) маючы заганы. Заганлівы тавар, тм.

Ганка — срогае зганенне за што-колечы (=м. «строгий выговор, взыскание», п. «пагапа»). Добрую дастаў ганку ад пана, Нсл. 109; Бяз ганкі ня будзець за тое, што забавіўся, тм.

Ганьба, Радашкавічы, Хаценчыцы Вял.; Ар.; Войш.; Нсл. 109. Ганьбаю ёсьць нягодны (вельмі благі) з моральнага гледзішча ўчынак (=м. «позор», п. haйба, як паказуе h,— з беларускае мовы). Гэтак зрада свайго на-роду ёсьць вялікай ганьбаю.

Ганебны — нягодны (вельмі благі) ўчынак злучаны з ганьбаю, значыцца нягодны з гледзішча моральнага. Тое самае значаньне мае прыслоўе ганебне. Ганебны твой учынак, Нсл. 109.

Але ганьба фізычная — гэта што іншае (=м. «порок», увечье, п. wada fizyczna, ulomność, feler). Фізычнаю ганьбаю ёсьць тое ці іншае калецтва. Прыклады: Дзяцюк ня мае ніякае ганьбы, чаму-ж бы яго не ўзялі ў маскалі? Ар.; Войш.; Радашкавічы; Смаргоні; У каня няма ганьбы, тм.

Ган — тое самае, што «ганьба» ў значаньню фізычным. Ніякага гану няма гэтаму каню, Нсл. 109.

Ганьбіць, зганьбіць — прычыняць, прычыніць камусь ганьбу (=м. «позорить, опозорить»). Ганьбіцца — ганьбіць сябе (=м. «позориться»). Работа нікога ня ганьбіць, Вк (ЛБ); За што ты мяне ганьбіш, зганьбіў перад людзьмі? Нсл. 109; Ты сусім зганьбіў маю славу, тм.

Паганьбіць — посраміць. Кафіраў^{*)} усіх паганьбіш. Аль кітаб 89.

Ганьбаваць, -ую, зганьбаваць, ую (Сухаволя, Новы двор Ск.; Радашкавічы; Ар.; Войш.; Смаргоні) — знаходзіць, знайсці ў кім ганьбу (ганьбу ў значаньню фізычным) або загану, хоць-бы аб'ектыўна ніякае ганьбы ня было, і з гэтае прычыны паставіцца ад'емна, адкінуць. Прыклады: Яму сваталі, сваталі дзяўчыну, а ён зганьбаваў, Сухаволя; Ар. і інш. Як Бог ё Богам, не ганьбуй убогім, Вк. (ЛБ); Зганьбаваў майго каня, ня хоча купіць, Ар.; Зганьбаваў кужаль; Новы Двор, Ск.

Даваць, даць ганьбу (Ар.; Радашкавічы) — ганьбаваць, зганьбаваць. Ганьбу даць, Вк. (ЛБ 266).

^{*)} Нявернікаў, слова арабскае.

ПАРА

Найпярвей трэба адрозьніць словы «пáра» і «па́ра».

Па́ра (з націскам на па) ужываецца: першае) у такіх прыпадках, як прыкладам, пара ідзе з гаршка, з вару. У прыведзеным і падобных прыкладах «пара» адказуе м. «пар».

Другое) зусім іншае паходжаньнем і значаньнем слова «пáра» з тым самым націскам у такіх прыпадках, як пара рукавіцаў, шкарпэткаў, пара гусей і пад. Тут па-ра = м. «пара». Але міністэрская пара была на прыёме — значыць міністра із сваёю жонкаю быў на прыёме, памаскоўску перадаецца словам «чета».

А **па́ра** (з націскам на канцавым — а) ужываецца ў дачыненні да часу. Гэтак, кажацца «па́ра дамоў, па́ра жаць, па́ра вучыцца, па́ра супачыць» і пад. Будзе па-рой — знача «досыць часу», «няма чаго сьпяшацца».

Дзень і ноч — па́ра (= м. сутки, п. doba). Пркл.: **Ужо дзьве пары як скачуць**, Войш. Далей кажацца пара году (= м. время года). Год дзеліцца на 4 пары: вясну, лета, восень і зіму. «Пара» ўжываецца таксама ў значанні часці пэрыяду або і проста пэрыяду (пара нацыянальнага адраджэньня, пара заняпаду).

ПЕРАЙМАЦЬ, ПЕРАНЯЦЬ, ПЯРЭЙМЫ; СУСТРАКАЦЬ, СУСТРЭЦЬ, СУСТРЭЧА; СПАТЫКАЦЬ, СПАТКАЦЬ, СПАТКАНЬНЕ

Пераймаць, пераняць, пярэймы ўжываюцца, калі штось перахоплюем, загараджаем сабою камусь дарогу. Прыкладам, адзін кідае снапы на тарпу, а другі, стоячы на тарпе, іх пераймае. Ужываецца, калі заходзяць каму наперад з мэтай ня пусьціць яго далей. Гэтак, пастух пераймае жывёлу ідучую у шкоду. Гэтак-жа пераймаюць, прыкладам, уцеклага каня, за што дастаюць надгароду пераймо.

Так сама пераймаюць, ідуць на пярэймы (= м. «на встречу») чалавеку, хочучы яго прывітаць, аказаць яму гэтым сваю пашану да яго. «На пярэймы» значыць яшчэ тое, што м. «наперерез».

Сустрадаць, сустрэць, сустрэча і спатыкаць, спаткаць, спатканьне маюць аднолькавае значаньне і ўжываюцца тады, калі ніводнага з менаваных мамэнтаў нямашака.

ПРЫЯЦЬ, СПАГАДАЦЬ, ЗЫЧЫЦЬ, ЖАДАЦЬ

Ёсьць гэтакія беларускія словы: спагада, спагадны, спагаднасьць, спагадаць, спагадлівы, спагадлівасьць, спагаднік, спагадніца.

Аднолькавага із «спагада, спагадны, спагадаць» значаньня ёсьць словы «спачуцьцё, спачуваючы, спачуваць». Гэтак, прыкл., можна спагадаць або спачуваць чалавеку ў бядзе, гору і іншым няшчасьцю.

Накшае значаньне мае слова **прыяць** (= м. благо-приятствовать, п. sprzyjać). Прыяць можна, як у бядзе, так і ў шчасьцю — заўсёды. Мае ўжывацца **прыяць** (бяз с), а ня «спрыяць».

Прыклады: **Праведныя родзіцелкі, прыяйце, хлеба-солі засылайце і нас не забывайцеся, Любавічы Імсь.** (Ром. VIII 527). **Свой свайму балей прыяе, чымся чужо-му, Нсл.; Валожнына; Сьп. Папрыялі жнейкі, дык і дажалі, Нсл. Прыяньня ані каліва ў вас няма, Нсл.**

Узноў накшае значаньне словаў «зычыць, зычэньне, узычыць, зычлівы, зычлівасьць» і «жадаць, жаданьне, жаданы». Можна зычыць або жадаць чалавеку ўдачы, шчасьця.

СЕНАЖАЦЬ, ПОЖНЯ, ЛУГ, ЛУКА, ПОПЛАУ

Сенажаць або **санажаць**, зьм. **сенажатка, санажатка** абазначае зямлю, што пакрываецца травой, каторую з году ў год косяць на сена. **Пожня** мае тое самае значаньне, што **сенажаць**. Як провінцыялізм, «пожня» значыць яшчэ «поле па зжатым збожжы», іржышча. Мокрая **сенажаць** будзе **луг**, зьм. **лужок** і няма дзіва, бо «луг» таго самага караня, што і «лужа».

Сенажаць у хорме **лука** (балей-меней) завецца **лука**. Гэтакія **сенажаці** нярэдка бываюць ля ракі. **Сенажаць** ля рэчных мэандраў завецца **залука** (п. zakole), Барн. Прыклады: **Сенажатку сваю запрадаў, Нсл. 630; Куплю табе хатку, яшчэ сенажатку, тм.**

Ці ўсе лугі пакошаны,
Ці ўсе сенажаці?
Пытаецца сын у маці,
Каторую браці.
З нар. песьні.

Сюды лугі, туды лугі —
Недзе каню напіціся.
У мяне, маладое, роду многа,
Да к некаму прыхіліціся.

З нар. песьні, зап. у Стаўпеччыне
(«Белар. (кryw.) нар. песьні й казкі», 1, 3).

Прыметнік да «сенажаць» — **сенажатны** (=м. луговой, сенокосный, п. łakowy).

Сенажатка сустракаецца ў вадным смаленскім дакумэнце ўжо ў XIII в.

Санажаць (з ацьвярдзелым с) сустракаецца ў памятках ужо ў XV в., а ў цяперашняй мове народнай ужываецца між іншым у Вал., Аш. і Л.

Слова «пожня» запісана ў Дз. ля Мосара і Глыбокага, у Будзе Вял. і ў Леплю. З літаратуры прывядзём прыклады з ЛНЧ: **Мой парабак мо' ужо пожно скасіў, 17; Дый пожанька ў мяне, ат, пуп прыкрыць камарыны, — і ўзяў-бы касу ды суседу ногі падрэжаш, 8.**

«**Лукá**» запісана ля Сажы, Дняпра, Нёмана і ў Аш.

Лукавіна — излучина, Нсл. 272. **Дарога лукавінаю ідзець**, тм.

«**Поплаў**» значыць тое, што м. «заливной луг»; «**поплаў**» запісаны між іншага ў Вільні і ў Іг.

СУДЗЬДЗЁ, СУДНІК; СНАСЬЦЬ; СНАДЗІВА, СНАДЗЬ, СНАДЗІЎНІК, СНАДНІК; СКРЫНЯ, СТРУМЭНТ, ВУПРАЖ

Судзьдзё, родны склон **судзьдзя**, прадметнік зборны (адзіночны — **судзіна́**) — гэта місы, талеркі, шклянкі, ісподкі, гаршкі, жбаны, ведры, цабры, ражкі, ночвы і да г. п. Кр. «судзьдзё» адказуе м. «посуда», п. пасзупіе.

Суднік — гэта шахва, у каторую ставяць судзьдзё (=м. буфет, п. kredens).

Снасьць — гэта калёсы, каламажка, драбіна, панарад, сані, плуг, барана і да г. п. Прыклад: **Хто едзе на снасьці, а хто на шчасьці.**

Шыла, малаток, абцугі, ножніцы, нож, сякіра, піла і да г. п., — гэта ўсё **снадзіва** (снадзіва яно — ніякага роду). Замест «снадзіва» ўжываецца яшчэ **снадзь**.

Кажны майстра або майстроўка мае сваё **снадзіва** або сваю **снадзь**. Гэткім парадкам ё **снадзіва** сталярскае, сьлёсарскае, кравецкае, шавецкае і г. д. Вучань-

ніцкімі снадзівамі або снадзьмі будуць — пяро, асадка (= м. «ручка»), алавік, шылца, лінійка, астрылца, цыркель і пад.

Выглядае, што розніца між снасьцяй, з аднаго боку, а снадзівам або снадзьдзю, з другога, — у велічыні. Гэтак серп — снадзіва, або снадзь, але машына жаць (жачка) — снасьць, цэп — снадзь або снадзіва, але малатарня — снасьць.

Вельмі часта ў снасьці ё сваё снадзіва. Гэтак, плуг — снасьць; але сашнік (нарог) у плузе — снадзіва; сячкарыня — снасьць, але нож у сячкарыні — снадзіва; малатарня — снасьць, але цапы ў малатарні — снадзівы; калёсы — снасьць, але шворан у калёсах — снадзіва.

Снасьць адказуе 1) м. орудне, п. *narzędzie*. Земледельческие, сельскохозяйственные орудия, *narzędzia rolnicze* — земляробская, ралейная снасьць; 2) мертвый инвентарь, *inwentarz martwy*. **Снадзіва** і **снадзь** адказуе 1) м. инструмент, п. *narzędzie* (столярскіе инструменты, *narzędzia stolarskie*; 2) принадлежности, *przybory* (письменные принадлежности, *przybory piśmienne*).

Снадзь запісана ў Вял.; Н. і Мн. Прыклады: **Бяз снадзі і вошы не заб'еш**, Вял.; **Кавальская снадзь** Вял.

Снадзіва запісана ў Бр.; Вал. і Ск. Прыклады: **Шавец забраў свае снадзівы і пайшоў**, Сухаволя, Ск.; **Благія снадзівы ў сасе**, тм.

Назоў месца складу ў мове крывіцкай творыцца звычайна суфісам — нік: суднік, качарэжнік, дрывотнік, сьметнік, каласьнік. Дык склад снадзіваў, або снадзяў, будзе **снадзіўнік**, або **снаднік**. Як розныя ё снадзівы — снадзі, так сама розныя будуць снадзіўнікі — снаднікі: сталярскі, сьлёсарскі, такарскі, малярскі снадзіўнік, або снаднік. Словы азначаючыя, які снаднік («сталярскі» і пад.), будуць дадавацца толькі тады, калі бяз іх ня будзе зразумела, аб якім снадніку гутарка, а звычайна будзе казацца толькі снадзіўнік або снаднік. Вучаньніцкі снадзіўнік, або снаднік, мае свой адумысловы назоў «**пярэчнік**» (= м. пенал), Буда, Вял. Вучаньнік ў пярэчнік паложыць пяро, асадку, алавік, астрылца і інш.

Скрыня, Ар.; Нсл. 588. зьм. **скрынка**, Ар., **скрыначка**, тм., або **скрынька** і **скрынечка**, Нсл. 588 адказуюць м. «**ящик**» і «**сундук**». У значаньні апошняга, а такжа пол. *waliza* ужываецца яшчэ **кухрык** (з усходняга Палесься падае Машынскі ў сваёй працы), значыцца, малы кухар (куфар). Прыклады з Нсл. 588: **У нашай пані поўная**

скрыня палатна, адзежы; Скрынька аббітая бляхаю.

Скрынька ў якой-коlechы скрыні (у шахве, кухры, кухрыку і інш.) завецца прыскрынак, Ар., прыскрыначак. Выймае з прыскрынку акраец хлеба, ЛНЧ 32; Грошы ў прыскрынку, у прыскрыначку ляжаць, Нсл. 510.

Прыскрынак у стале завецца прыстолак, Ар. (=п. szuflada).

Сўтнік — 1) кош з вечкам. Ар.; с. Чухны, Краўское в., Аш.; 2) м. «сундук». Чухны, тм. Дык, хіба, і «чемодан».

Струмэнт, мн. лік струмэнты бываюць толькі музыцкія. Дуда, іскрыпка, цымбалы, клярнэт, гармонік і пад., — гэта струмэнты.

Вупраж. Лейцы, вобраць, хамут, супонь, набедрыкі, падпінак, падсядзёлак і пад. — гэта вупраж.

СУЦЭЛЬНЫ І АДЗІНЫ, АДЗІНОСТВА;
ЗАДЗІНОЧЫЦЬ І ЗЛУЧЫЦЬ; АДЗІНОТА,
АДЗІНОТНЫ; УЛУЧЫЦЬ, ВЫЛУЧЫЦЬ,
ЛУЧЫЦЬ, ЛУЧНЫ

Суцэльны ў фізічным дачыненні абазначае штось зробленае з аднаго матар'ялу, нясточанае, прыкладам — суцэльная палка. Гэтаму значаньню слова «суцэльны» адказвае м. «цельный», «целостный», «сплошной», п. jednolity.

У дачыненнях іншага характару «суцэльны» ўжываецца тады, калі зьявы ідуць адна па адной беспасярэдне. Гэтак, суцэльная школа будзе тады, калі з школы народнае беспасярэдне можна перайсьці ў сярэдняю, а з сярэдняе ў вышшую. У гэтым (другім) прыпадку «суцэльны» адказуе м. «единый», п. jednolity. Заўсёды кажацца суцэльная школа, беларуская мова суцэльная, беларускі народ суцэльны, гэта значыцца, што складаецца з аднолькавае этнічна масы, і пад.

Суцэльнасьць — цельность, целостность, единство, jednolitość. Суцэльна — целостно, цельно, jednolicie.

Адзіны значыць тое, што адзін, але з вялікім падчыркненьнем і адказвае м. «единственный», «единый» п. jedy-ny. Адзіны Бог. Адгэтуль вера ў тое, што Бог адзіны ёсьць вера ў вадзіноства Божае. Гэтак, паміж іншага, гэтыя словы (адзіны, адзіноства) ўжываюцца шмат разоў у Аль кітабе — кнізе беларускіх мусульманаў, напісанай у даўнейшай беларускай мове народнай.

Іншае значаньне слова «адзіноства» адказвае м.

«единство», п. jedność. Гэтак, прыкладам, у беларускіх летапісах кажацца, што **задзіночыўшыся** проці Яўнута, Вялікі Князь Альгерд і князь Кяйстут увесь час із сабою жылі ў **вадзіносьцьве**.

Задзіночыць, задзіночыцца, што так часта ўжываецца ў беларускіх памятках (з мовы народнай запісана цяпер у Вішневе Вял.), значыць — злучыць колькі ў вадно, колькім зьліцца ў вадно і адказваюць м. «соединиться», «об'единиться», п. zjednoczyć, zjednoczyćsie. Ужыванае там-жа **задзіночаны** — м. «соединенный», «об'единенный», п. zjednoczony; **задзіночаньне** — соединение, об'единение, п. zjednoczenie.

Блізкае значаньнем да **«задзіночыць, задзіночаны, задзіночаньне»** ёсьць **«злучыць, злучаны, злучэньне»**.

Агульна можна зацеміць, што калі маецца на ўвесе мамэнт ідэялёгічны або палітычны і псыхолёгічны, дык кажацца **задзіночыць, задзіночаньне, адзіноства** (у 2-м значаньні), а пры мамэнце фізычным, мэханічным — **злучыць, злучэньне**. Гэтак, як мы бачылі, задзіночыліся Альгерд з Кяйстутам. Асобныя беларускія княствы задзіночыліся ў вадно сваё гаспадарства, званае Вялікім Княствам Літоўскім. Але, разабраўшы сьцяну, злучым дзьве гасподы, можна злучыць два ці балей статкаў у вадзін статак.

Ёсьць **Задзіночаныя Гаспадарствы Паўночнай Амэрыкі** (а ня «Злучаныя»).

Адзінота значыць бессямейнасьць або маласямейнасьць і стан, калі чалавек чуецца адным, бяз іншых, быццам пакінены. Адказвае м. «одинокство», п. samotność.

Адзіотны — одинокий, samotny.

Словы з каранём **луч** — можна падзяліць на дзьве галоўныя часьці.

1. Да першай часьці належаць тыя, што маюць націск на суфіксе **-ы, -а, -э** (часамі на прыстаўцы **-вы**). Вось яны:

Лучэньне — м. «соединение».

Лучыць (націск на **-ы**) м. соединять. Гэты дзеяслоў у няскончаным трываньні ня мае прыстаўкі і ў такім прыпадку можа ўжывацца і пры мамэнтах ідэялёгічным, політычным і псыхолёгічным («нас лучыць агульная ідэя, інтарэсы, характары»), тымчасам у трываньні скончаным («злучыць») ужываецца адно пры мамэнце фізычным, мэханічным і, хіба, хімічным. Прыклады з Нсл. 273:

Лучы разам увесь статак; Пшоначка мая прыд́алася, ды на каравай згіб́алася, ды на каравай, на кветачкі; лучы, Божа, нашы дзетачкі; Лучэньне быкоў к бараном (прыказка).

Лучыцца — присоединяться. Лучэцца к нам, весялей будзе ехаць у ваднэй кумпаніі, тм.

Вылучаць, ск. **вылучыць** — 1) отделять. **Вылучаць**, **вылучыць** цяляты з стады, Нсл. 86. 2) исключать. **Нас не вылучалі ад работы**; за што-ж **вылучылі ад гасьцінца**, тм. 3) выключать. **Вылучылі электрычнасьць**.

Вылучаны — 1) отделенный. **Бык вылучаны з стады**, Нсл. 86. 2) исключен, 3) выключен. **Вілучна** — исключительно.

Улучаць, ск. **улучыць** — включать, присоединять, Нсл. 60. **Улучацца**, ск. **улучыцца** — включаться, присоединяться, тм.

Улучэньне — включение, присоединение, тм.

Улучна — включительно. **Улучоны** — включенный, присоединенный, Нсл. 60. **Улучоны ў стаду бык**, тм. **Электрычнасьць уллучона**.

Адлучаць, ск. **адлучыць** — отделять, — лить.

Прылучаць, ск. **прылучыць** — присоединять. **Ня прылучай драбнога статку к буйному**, Нсл. 504.

Прылучацца, ск. **прылучыцца** — 1) присоединяться, 2) случайно попадаться, случаться. **Мне чалавек прылучаецца, прылучыўся разам ехаць**, тм.

Прылучны — приставший нечаянно. **Прылучная карова, Прылучнае жарабё**, тм.

Прылучоны — присоединенный. **Прылучоную скаціну каровы бадуць**, тм.

Прылучэньне — 1) присоединение. **Прылучэньне скаціны да стады**, тм. 2) стечение обстоятельств, приключение. **Дзіўное здзеялася прылучэньне**, тм.

2. Да другое часьці належаць словы з націскам на карані лу — Маем тут гэтка:

Л́учаць, ск. **л́учыць** (націск у вабодвых на ў) — попадать, попасть, trafiac, trafić. **Але-ж ты л́учыў яму добра**, адразу **скруціўся**, Сьп. — **Як ты л́учыў да нас?** — **А вось прыйшоў нейк**, Сьп. **Л́учаньне** (націск на у) — попадание, trafianie.

Л́учна — метко, Нсл. 273. **Лучна выстраліў**, тм. **Лучны** — меткий, тм. **Лучнае тваё вока**, тм.; **Лучная страла**, тм. **Бог ня стучон, ды лучон**, тм.

Спачатку прывядзём прыклады.

Із старога мовы: Абраці і пастанавіці віжоў толькі, колькі патрэбна будзец, Літ. Статут 1529 г.; Жаднае зьвірхнасьці над намі зажываці ня можаць, адно толькі, колькі яму права дапушчаец, Стт.

З ЛНЧ.: Прыкінуўшы вокам, колькі вазоў будзе, 29; Бач ты яго, міласэрны які знайшоўся — папрацуў у яго дзён колькі... А папытаць-бы ў цябе, а колькі ты плаціць будзеш, 11; Дзіва, сена колькі таго аднаго. На ўсю зімку стане, ды прадаць яшчэ колькі можна, 47; Папакошавай дзён колькі, 11; Дастаў колькі хунтаў, і то ў знаёмых, 25.

З ЗСД: Колькі ў вас зямлі? 49; Колькі вы зьбіраеце збожжа? тм.; А колькі радасьці... 62; За колькі часінаў Халіма раптам спыніўся, 32; На колькі часінаў запанавала маўчанка, 138; Тады яшчэ колькі чалавекаў падхапілі, 141; Колькі часінаў ён глядзеў на яе здалёку, 170.

З «Сын»: Колькі радасьці было ў закурэлай... хаце ў Агапы, 15; Колькі ночай бяз сну высадзела яна каля рыжае дарагое галоўкі, 22; Колькі выцярпеў, сыноч мой, 25.

З Ар. Куляшова: «У зялёнай дуброве», Менск 1940: Маці за руку гасьця ўзяла. Колькі слоў сказала напасьледак, 13. Колькі зім ня верыла ў сьмерць ніяк.

Колькі ты даў яму? Нсл. 242. Колькі не гавары яму, ён усё сваё, тм.

З прыведзеных прыкладаў відаць: 1) толькі ўжываецца таксама, як прыслоўе меры (у значаньні м. «столько»); 2) колькі ўжываецца, як у значаньні маск. «сколько», так і ў значаньні м. «несколько»; 3) як толькі, так і колькі ўжываюцца бяз с на пачатку.

Прыклады можна было-б прывесці з кажнае мясцовасьці. З Наваградчыны прыводзіць Чч, з Слуцчыны — СК. (між іншага, і ў значаньні маск. «несколько»).

Ад «колькі» паўстаў прадметнік **колькасьць** (=м. количество, п. ilość), ад якога ўзноў прыметнік **колькасны** (=количественный, ilościowy).

ЦЬВІЦЕЦЬ (ЦЬВІСЬЦІ), ЦЬВЕТ І КРАСАВАЦЬ, КРАСА; КРАСКА

Усе расьліны, каб даць плод, мусяць быць заплодненыя. Запладненыне настае ў часе цьвіценьня, або красаванья. Дзервы (клён, ліпа, бяроза і інш.) цьвітуць і

цвітучы маюць цвет. Збожжа — жыта, пшаніца, ямень, авёс — красуе (па мясцоваму, прыкладам ў Лідчыне, «расуе») і красуючы мае красу (памясцоваму «расу»). Травы (прыкладам мятліца) красуюць. Лён і стручковыя — гарох, боб, соя, чачэўка і іншыя — цвітуць. Але гуркі — «гараць».

Ё два дзеясловы — цвіцець і цвьісьці (заўсёды з і па в, хоць «цвет», пр. «сьвет», але «сьвітае»), ад «цвьісьці» ў цяп. часе ё побач дзьве хормы — цвіту, цвіцеш і г. д. і цвію, цвіеш і г. д.

Красавацца, пакрасавацца мае значаньне «вельмі добра мецца» і адказуе 1) м. «процветать», п. kwitnąć. Красуецца ў жыцьцю, чаго яму не стае? Пакрасаваўся на сьвеце. Красуецца ў чужым дабру (усі прыклады з Нсл. 252); 2) м. «щеголять», п. stroić się, elegantować się. Красуецца ў чужой адзежыныцы, тм.

Дзеля таго і красаваньне значыць ня толькі, што некаторыя расьліны красуюць, але яшчэ адказуе м. «процветание, расцвет», п. rozkwit. Дзявоцкае красаваньне. Не вялікае красаваньне за ім, хоць ён і багаты. (Абодва прыклады з Нсл. 252).

Цяперка ў народнай мове крывіцкай ё два словы — «краска» і «кветка», каторыя часта маюць тое самае значаньне.

Краска, зьменш. красачка пашырана па ўсёй Крыўі. Запісана гэтак слова між іншым у Віцебску; Ар.; Войш.; у Чарнігаўшчыне (РСБ. 146; ПНЗ), у Др., у Сц. Прыклады: Прыгожыя краскі, Нсл. 251; у самую касавіцу (сонца, краскі, чырканыя косаў), ЗСД. 390; Зарваў красачку дый пайшоў, ПНЗ, 40.

Дзе кажуць «кветка»; там старыя кажуць яшчэ «краска». Гэтак, прыкладам, у Ар. маладыя звычайна кажуць «кветка», але старыя «краска». Гэта паказуе, што «краска» слова старшае ў нашай мове і чыста крывіцкае. Аб яго крывіцкай чысьціні сьветчыць яшчэ і тое, што мовы суседнія гэтага слова ў даным значаньні ня знаюць. Зацямлю гэтак, што ўсе краскі цвітуць, а не красуюць.

Што да «кветка», дык трэба зацяміць, што гэтак слова ў некаторых мясцовасьцях мае яшчэ значаньне «ветка». Гэтак, у Ар. кажуць «кветка аўсу, авёс квяцісты», тым часам як у Кушлянах ля Жупран таго-ж пав. кажуць «ветка аўсу, авёс вяцісты». Так-жа Насовіч у сваім слоўніку на б. 233 падае «кветка» ў значаньню «ветка (Адарві кветку кляновую). Калі яшчэ зьвернем увагу, што ў

мясцовасьцях найменей падпалых пад польскі ўплыў, прыкладам ля Пархвенава і Докшыцаў Вял., кажуць «квяты», значыцца, ужываецца чыста польская хорма гэтага слова, бо зьмена не пасьпела яшчэ стацца, дык трэ' прыйсьці да вываду, што «кветка» паўстала скрыжаваньням п. kwiat, крывіцк. «цьвет», што дало «квет» (гэтую хорму падае Нсл. 233), а пад уплывам жаночкага роду ў «краска» паўстала далей «кветка».

Значыцца, чыста крывіцкае слова ё «краска», і яно павінна ўжывацца ў мове літаратурнай.

Проці «кветка» прамаўляе яшчэ старая асаблівасьць нашае мовы — пераход спачатнага **кв** перад «**ъ**» і «**і**» у **цв**. Ведама, так-жа будзе **цв**ітучы, а ня «квітучы».

АЛЬФАБЭТНЫ ПАКАЗЬНІК ВЫЯСЬНЕННЫХ СЛОВАУ КРЫВІЦКІХ *

- абярняся 14
абрус 40, 46
аглядацца (дома), ск. агледзіцца 9, 41
агоўтацца 13
ахвста да яды 44
адвалакаць 31
адвалока 31, 32
адгэнуль 37, 38
адгэтуль 37, 38
адкаснуцца 33
адклад 31
адкладаньне 31
адкладаць 31
адкрыта 46
адлажыць 31
адлучаць, ск. адлучыць 59
адмыканьне 45
адмыкаць, ск. адмакнуць 45
аднасель 49, 50
адпіраць, ск. адперці 45
адправа 32
адстаць 32
адшчапляць, ск. адшчапіць 45
адтуль 37
адчапіцца 33
адчыняць, ск. адчыніць 45, 46
адчынена 46
адзяваць, -ца 41
адзежа 40, 41
адзежынка 61
адзержаны 27
адзетак 40, 41
адзецьце 41
адзіны 57
- адзіноства 57, 58
адзінота 57, 58
адзінотны 57, 58
анікога 13
анічога 13
анталяжы 41
апранаць, -ца 41
апраніха 41
апратаваць, -ца, ск. апрунуць, -ца 41
апука 31
асадка 56
асілак 34
асталасьць 32
асталец 32
асталы 32, 33
астацца 32, 33
яго міласць 26, 36
ягоны 30
яда 43, 44
ядкі 43, 44
ядомы 43, 44
ядуха 45
ядун 45
яечня 9, 48
як га 11
якасьць 31
бальшыня 35
бяліць 44
бэзвач 8
бэзаганны 51
бліжшы 27
брыжы 41
буйны 34
валадар 36

* Зьвяртаю ўвагу чытачоў, што, складаючы паказьнік, аўтар карыстаўся альфабэтным парадкам, крыху адрозным ад сучаснага, — А, Я, Б, В, Г, Х, Д, Э, Е, З, Дз, Ж, Дж, І, Й, Ы, К, Л, М, Н, О, Е, П, Р, С, Ш, Т, У, У, Ю, Ц, Ч, Ъ. — Заўвага ўкладальніка.

- ваша міласць 24
 вашэцеў 24
 вашэцін 24
 вяліза 33, 34
 вялізарнасьць 34
 вялізарны 33, 34
 вялізманны 33, 34
 вялізны 33, 34
 вялікі 33, 34
 вялічны 35
 вяцісты 61
 веліч 33, 35
 велічыня 33, 35
 від 28
 вызначаны 31, 46
 вызначаньне 31
 вылучаны 59
 вылучаць, ск. вылучыць 57, 59
 вылучна 59
 вынайдзены 27
 выцьвілы 28
 вышшы 29
 воглядка 9
 воглядніца 41
 волат 34, 35
 вонках 41, 42
 вонкі 41, 42
 вопратка 40, 41
 восьдзе 38
 вунака 39
 вундзе 39
 вупраж 55, 57
 вўчаніцкі 55, 56
 вучыцелства 39
 гадзіна 11
 галіта 51
 ган 52
 ганебне 52
 ганебны 51, 52
 ганіць 51
 ганка 52
 ганьба 51, 52
 ганьбаваць, ск. зганьбаваць 51,
 52
 ганьбіцца 52
 ганьбіць, ск. зганьбіць 51
 гарадзкі 50
 гаспадар 28, 35—37
 гаспадарыня 35, 36
 гаспадарыць 36
 гаспадарычна 35, 36
 гаспадарка 36
 гаспадарліва 36
 гаспадарлівасьць 36
 гаспадарлівы 36
 гаспадароў 36
 гаспадарскі 36
 гаспадарства 35, 36, 42, 43, 58
 гаспадарствавасьць 36
 гаспадарстваваць 36
 гаспадарствавы 36
 гаспадыня 35, 36
 гаспадыніць 36
 гаспадынічыць 36
 гаспода 35, 37
 гасподнік 35, 37
 гасподніца 37
 гэздзе 38
 гэндзе 39
 гэнак 37, 38
 гэнам 37, 38
 гэнакі 38
 гэны 37, 38
 гэн'кі 37, 38
 гэнулькі 37, 38
 гэтак 37, 38
 гэтакі 38
 гэты 37
 гэт'кі 37, 38
 гэтта 37, 38
 гэтулькі 37, 38
 горад 49, 50
 грамада 39, 40
 грамадавасьць 39
 грамадаведа 40
 грамадавы 39
 грамадзянін 39
 грамадзянскасьць 39
 грамадзянскі 39
 грамадзянства 39
 грамадзейскасьць 40
 грамадзейскі 39
 грамадэкасьць 39
 грамадэкі 39
 грамадэтва 39
 граньне 40
 граць 40
 гуляць, ск. пагуляць і згуляць 40
 гулі 40
 гульня 40
 гунька 46
 хундамэнт 46
 хусты 40
 хусьце 40
 хутра 41
 дэбранач 13, 21
 дэбрародны 26
 дэбраслаў 9, 21
 дэбрывечар 9, 21
 дэбрыдзень 9, 20

- даваць, ск. даць ганьбу 52
 дагэнулешні 39
 дагэнуль 37, 39
 дагэтулешні 39
 дагэтуль 37, 39
 дакуль 38
 далавах 41, 42
 доле 42
 долех 42
 далоў 41, 42
 далоўе 41, 42
 далоўках 42
 далоўку 42
 датуль 37, 38
 дужасіл 34
 дужы 34
 едзь 44
 ежа 43, 44
 ейны 30, 31
 емя 43
 еміна 43
 емінны 43
 забел 44
 забела, зьм. забелка 44
 забелены 44
 завязлы 28
 загана 51, 52
 заганеваць, ск. заганіць 51
 заганены 51
 заганлівы 51, 52
 заганны 51
 загнілы 28
 задзіночаны 58
 Задзіночаныя Гаспадарствы Паў-
 ночнае Амэрыкі 58
 задзіночаньне 58
 задзіночыць, -ца 57, 58
 закладаць, ск. заклацьці 46
 закраса 43, 44
 закрасіць 44
 залаплены 27
 залука 54
 замыканьне 45
 замыкаць, ск. замкнуць 45
 замкнёны 45
 запалы 28
 запіраць, ск. заперці 45
 засаўка 45
 засоваваць, ск. засунуць 45
 заставацца, ск. застацца 32, 33
 засталец 33
 засталы 32, 33
 застыглы 28
 засьпяваць, ск. засьпець 32, 33
 засьцілаць, ск. заслаць 46
 зашчапляць, ск. зашчапіць 45
 зашчэплены 45
 затаўка 43, 44
 затаўканы 44
 затаўканьне 44
 затаўкаць, ск. затаўчы 44
 затоўчаны 44
 зачыняць, ск. зачыніць 45, 46
 звонку 41, 43
 зычэньне 54
 зычыць, ск. узычыць і пазычыць
 54
 зычлівасьць 54
 зычлівы 54
 злучаны 58
 злучэньне 58
 знадворку 41, 43
 зьдзяваць, ск. зьдзець 41
 дзядзька 24
 жаданы 54
 жаданьне 54
 жадаць, -ца 44, 45, 54
 жадзён 44
 жарало 3, 27
 жачка 56
 жыр 43, 44
 жыраваць 44
 жыркi 44
 жырны 43, 44
 ігруша 29
 іхны 30, 31
 іскрыпка 40, 57
 істраўня 45
 канаваны 47
 канаваньне 47
 канаваць, ск. наканаваць 46, 47
 канечнасьць 48
 канечне 48
 канечны 46, 48
 канцавы 48
 канчальна 48
 канчальны 46, 48
 канчар 46—48
 канчатак 46—48
 канчаць, ск. кончыць і скончыць
 48
 карміцелка 45
 карміцель 45
 квяцісты 61
 кветка 61, 62
 колькасны 60
 колькасьць 31, 60
 колькі 60
 кон 46, 47
 конадзень 46, 47

- краса 60, 61
 красаваньне 61
 красаваць, красавацца, ск. паक्रа-
 савацца 60, 61
 краска, зьм. красачка 34, 60—62
 крыўда 48
 крыўдаваць 48
 крыўдна 48
 крыўднік 48
 крыўдніца 48
 крыўдны 48
 крыўдзіць, ск. пакрыўдзіць і
 ўкрыўдзіць 48
 а́рупны 34
 кухрык 56, 57
 кулёк 40
 кутнік 35, 37
 кутніца 37
 лягчаць 10
 летась 8
 лінія 29
 ліст 26, 27
 ложка 46
 луг, зьм. лужок 54, 55
 лука 54, 55
 лукавіна 55
 лучаньне 59
 лучаць, ск. лучыць 57, 59
 лучэньне 58
 лучыць, -ца, ск. злучыць, -ца 57—
 59
 лучна 59
 лучны 59
 мадзець 12
 майстат 35
 майстра 55
 майстроўка 55
 мянынарка 41
 мяншыня 35
 мескі 49, 50
 места 29, 33, 37, 42, 43, 49, 50
 местачка 49, 50
 месца 49
 месціч 49, 50
 мешчанін 49, 50
 музыкі (струмэнт) 40
 на пярэймы 53
 набраклы 27, 28
 нявытырыцца 11
 нагонкі 41—43
 наедак 43
 надзяваць, ск. надзець 41
 наканаваны 46, 47
 накладаць (хусьце) 40
 наконадні 46, 47
 накрываць 46
 насатка 40
 насоў (на кажух, на коўдру) 40
 настольнік 40, 46
 нягодны 52
 нястача 51
 неадвалочны 31, 32
 ненабіты 27
 не ставаць 51
 нішчымна 44
 нішчымнік 44
 нішчымніца 44
 нішчымны 44
 нішчымнічаць 44
 паважаны 26
 паганьбіць 52
 пагатоўе 12, 14
 пагатоў 12, 14
 пагатоўю 12, 14
 пагулянка 40
 падгасподнік 35, 37
 падгасподніца 37
 падзяка 22
 падзерты 27
 пакрыўджаны 48
 пакуль 38
 паліто 41
 пан 22, 23
 паня 23
 паненка 23
 папалы 28
 папраўлены 27
 пара 53
 парá 53
 парá году 53
 пасяджэньне 46
 паўдня 31
 пачэсьлівы 26
 пачынаць 46
 пярэймы 53
 пярэчнік 56
 пераймаць, ск. пераняць 21, 53
 пераймо 53
 пожня, зьм. пожанька 54, 55
 помач 29
 поплаў 54, 55
 порце 40
 посьцілка 40, 46
 правалакаць 31, 32
 прагляданы 27
 праказаньне 29
 прыяньне 54
 прыяцелка 25
 прыяцель 25
 прыяць, ск. папрыяць 54

прыбіраньнік 41
прыбіраньніца 41
прыбіраць, -ца, ск. прыбраць, -ца
41
прыбылы 28
прыборы 40, 41
прыказь 3
прылучаць, -ца, ск. прылучыць,
-ца 59
прылучэньне 59
прылучны 59
прылучоны 59
прыпалы 28
прыскрынак, зьм. прыскрыначак
57
прыстолак 57
прычыняць, ск. прычыніць 45
простшы 29
радоўка 47
разьдзяваць, -ца, ск. разьдзець,
-ца 41
радзіма 43
ралейны 56
раса 61
расаваць 61
распранаць, -ца, ск. распрануць,
-ца 41
рассудак 31
расстайнасьць 29
рашчыняць, ск. рашчыніць 45
рыза, зьм. рызка, рызачка 41
рызіна, зьм. рызінка 41
рызман 41
рызьзэ 40, 41
рызьнік 41
санажаць, зьм. санажатка 54, 55
сябра 24—26
сябраны 24
сяброўка 24—26
сябраўство 25
сягалета 8
сяголета 8
сяды-тады 39
сяк-так 39
сяло 29, 43, 49, 50
сям-там 39
селава 50
сенажатны 55
сенажаць, зьм. сенажатка 54, 55
сілкавацца 34
сілком 34
сыбота 31
сыты 45
сытна 45
сытнасьць 45

сытніня 45
сытны 30, 45
сытшы 45
сыціня 45
скакаць, ск. паскакаць 40
скрыня, зьм. скрынька, скрынечка
і скрынка, скрыначка 30, 55—57
скуль 38
смага, зьм. смажка 14
смажэньне 44
снаднік 55, 56
снадзіва 55, 56
снадзіўнік 55, 56
снадзь 55, 56
снасьць 55, 56
сёй 39
сёй-той 39
сёлета 8
спагада 54
спагадаць 54
спагадлівасьць 54
спагадлівы 54
спагаднасьць 54
спагаднік 54
спагадніца 54
спагадны 54
спадар 22, 23, 26, 35—37
спадарыня 22, 23, 26, 35—37
спадарычна 22, 35, 36
спадарства 22, 36
спатыкаць, ск. спаткаць 53
спатканьне 53
ставаць, ск. стаць 51
ставіць (будынак) 46
сталы 28
струмэнт 40, 55, 57
стуль 37, 38
сугасподнік 37
сугасподніца 37
сухама 44
сухоўрыца 44
сўднік 55, 56
судзіна 55
судзьдзэ 55
сустракаць, ск. сустрэць 53
сустрэча 53
сўтнік 57
суцэльна 57
суцэльнасьць 57
суцэльны 57
шчыра 46
так 37, 38
такі 37, 38
такі-сякі 39
там 37—39

той 37, 38
только 37, 38, 60
тук 44
тут 37, 38
у жадобу 45
убіраць, -ца, ск. убраць, -ца 41
уборы 40, 41
увелькі 33, 35
уверсе 42
увышкі 35
углыбкі 35
удаўжкі 35
зорыцца 9
узьяліцаць, ск. узьялічыць 35
укрыўджаны 48

улучаць, -ца, ск. улучыць, -ца 57,
59
улучэньне 59
улучна 59
улучоны 59
ушыркі 35
цэсар 36
цётка 24
цвёт 60—62
цывісьці 60, 61
цвітуць, -ая, -ае 62
цвіценьне 60
цвіцець 60, 61
чалом 21
чэзлы 28

АЛЬФАБЭТНЫ ПАКАЗЬНІК СЛОВАУ МАСКОЎСКИХ, КАТОРЫМІ ПЕРАКЛАДЗЕНЫ КРЫВІЦКІЯ

- барин 23
барыня 23
барышня 23
безукоризненный 51
безупречный 51
благодарность 22
благоприятствовать 54
богатырь 34
большинство 35
буфет 55
всухомятку 44
варенье 44
великан 34
величать 35
величие 35
величина 35
величиною 35
верзила 34
выключать 59
высокою 35
включать, -ся 59
включенный 59
включительно 59
вне 42
вниз 42
гигант 35
гигантский 34
глубиною 35
город 49
господин 22, 23, 35—37
госпожа 22, 23
государев 36
государственность 36
государственный 36
государство 36
государыня 36
государь 36, 37
гражданин 39
гражданский 39
гражданственность 39
гражданство 39
грандиозный 34
громадина 34
громадность 34
громадный 34
деревенский 50
деревня 50
длиною 35
до сих пор 38
долой 42
единый 57
единственный 57
единство 58
жажда 14
жилец 37
жилица 37
жир 44
жирный 45
заливной луг 55
замедлять, -ся 31
замедление 31
заседание 46
застать 33
земледельческий 56
извне 43
излучина 55
инвентарь (мертвый) 56
инструмент 56
исключать 59
исключительно 59
искренно 46
исполн 35
исполинский 34
канун 47
квартира 37
квартирант, -ка 37
квартиронаниматель, -ница 37
кое-где 39
кое-как 39
кое-когда 39
кое-кто 39
коллега 24
количественный 60
количество 60
конечный 48
кормилец 45
кормилица 45
кружева 41
крупный 34
куртка 41
локут 41
луговой 55
медление 31
медлить 31
меньшинство 35
меткий 59
метко 59
мир 39

навстречу 53
наперерез 53
накануне 47
наряды 41
наружу 42
насилу 34
не хватает 51
недостаток 51
неизбежность 48
неизбежный 48
немедленный 31
необходимо 48
необходимость 48
необходимый 48
непрерывно 48
непрерывный 48
несколько 60
пишета 51
носовой платок 40
обида 48
обидно 48
обидный 48
обидчик 48
обидчица 48
обижать, обидеть 48
обижаться 48
обиженный 48
объединение 58
объединенный 58
объединить, -ся 58
общественность 39
общественный 39
общество 39
обществоведение 40
община 39
общинность 39
общинный 39
общительность 40
общительный 40
огромный 34
одиноким 58
одиночество 58
оканчивать 48
окончание 48
окончательно 48
окончательный 48
окурок 48
орудие 56
оставшийся 32
остальной 32
остаться 32
отделять, разделить 59
отделенный 59
откровенно 46
открывать 45
отлагательство 31
отлагать 31
отсрочить 31
отсрочка 31
отсталость 32
отсталый 32
отстать 32, 33
очередь 47
пар 53
пара 53
пенал 56
перемена (между уроками) 40
пиджак 41
питательно 45
питательность 45
питательный 45
пищевые продукты 43
подкрепляться (пищью) 34
пожалуйста 22
позор 52
исзорить, опозорить 52
попадание 59
попадать, попасть 59
порицать 51
порок 52
посрамить 52
посуда 55
предопределение 46
предопределенный 47
предопределять 46
приключение 59
принадлежность 56
присоединение 59
присоединенный 59
присоединять, -ся 59
приставший нечаянно 59
промедление 31
процветание 61
процветать 61
развлечение 40
раскрывать 45
расстояние 29
расцвет 61
реакционер 32
решение (суда) 31
рок 46
роковой 47
ручка 56
съедобный 44
сельский 50
сельскохозяйственный 56
сеносный 55
силач 34
сильный 34
сколько 60

случайно попадаться 59
случаться 59
соединение 58
соединенный 58
соединить, -ся 58
соединять 58
соквартирант 37
соучастник 24
сплошной 57
стечение обстоятельств 59
столовая 45
столько 60
строгий выговор 52
субквартирант 37
сударыня 37
сударь 37
сундук 57
сутки 53
тряпка 41
тягостный 35
тяготить 35
уборка (в домашнем обиходе) 9

увечье 52
украшение 41
хозяйский 36
хозяйственно 36
хозяйственность 36
хозяйственный 36
хозяйство 36
хулить 51
хутор 50
царствовать 36
целостно 57
целостность 57
целостный 57
цельно 57
цельность 57
цельный 57
чемодан 57
чета 53
шириною 35
щеголять 61
экзекуция 32
ящик 56

ЯН СТАНКЕВІЧ І ЯГОНЫ СЛОУІНІК

Ян Станкевіч (26. XI. 1891, с. Арляняты Крэўскай вол. Ашмянскага пав.— 16. VII. 1976, Іст-Брансфік, ЗША) — з адраджэнцаў, са слаўнае грамады тых рознабакова адораных людзей, што паклалі жыццё на аўтар служэньня Беларусі і заслужылі на вечную памяць нашчадкаў.

Адзін з найбуйнейшых беларускіх мовазнаўцаў, гісторык, пэдагог, палітычны дзяяч, ён належаў да вядомага ў беларускай культуры і грамадзкім жыцці XX ст. роду Станкевічаў. Скончыў Карлаў унівэрсытэт у Празе, доктар славянскага мовазнаўства і гісторыі (1926). Прафэсар Украінскага Вольнага ўнівэрсытэту ў Мюнхэне. Далучыўся да беларускага руху з 16 гадоў. Працаваў у «Нашай Ніве». Удзельнічаў у паседжаньнях Рады БНР. Быў адным з заснавальнікаў Беларускага Навуковага Таварыства. У часы г. зв. Сярэдняй Літвы адчыніў на Віленшчыне больш як 200 беларускіх пачатковых і сярэдніх школаў. Пасьля вучобы ў Празе (1922—1926) выкладаў беларускую мову ў Віленскай Беларускай гімназіі, у Віленскім і Варшаўскім унівэрсытэтах. У 1930—1931 гг. выдаваў у Вільні першы беларускі мовазнаўчы часопіс «Родная мова», рэгулярна ладзіў «Зборкі чысьціні беларускае мовы». У 1939 трапіў у турму Лукішкі. Ад бальшавікоў ускрыўся на акупаванай немцамі тэрыторыі Польшчы. У часе вайны займаўся нацыянальна-культурнай, навуковай, выкладчыцкай дзейнасьцю, удзельнічаў у незалежніцкай Партыі Беларускіх Нацыяналістаў, кантактаваў з польскім падпольлем. Пасьля вайны — на эміграцыі ў Нямеччыне і ў ЗША.

Ян Станкевіч — аўтар шматлікіх навуковых артыкулаў, манаграфіяў, падручнікаў (згадаем толькі некаторыя: «Беларускі правапіс», «Праваніс чужых словаў» — Вільня, 1921; «Зьмена практычнае граматыкі беларускага языка ў БССР» — Вільня, 1934; «Вонкашняя гісторыя

кывіцкае мовы» — Вільня, 1938; «Падручнік кывіцкае (беларускае) мовы, граматыка, правапіс» — Рэгенсбург, 1946; «Этнографічныя і гістарычныя тэрыторыі і граніцы Беларусі» — Нью Ёрк, 1953; «Аканьне — балцкая рыса ў мове вялікалітоўскай» — Мюнхэн, 1971. **Фундаментальная ж лексыкаграфічная праца — «Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік» (Нью Ёрк, 1990, 1305 с.) выйшла ў сьвет ужо дбаньнем ягоных сыноў.**

Ян Станкевіч — лексыкограф працягваў плённую традыцыю беларускага творчага мовазнаўства. Таталітарна-русыфікацыйная лінія афіцыйнае савецкае навукі адмаўляла беларускай мове ў самабытнасьці, над моваю чыніўся гвалт, зь яе вытрывалася адметнае і ўкаранялася чужое, у тым ліку праз укладзеныя калектывамі безаблічныя фіксатарскія слоўнікі. Але найлепш жывы дух маладой беларускай літаратурнай мовы, якая не пасьпела яшчэ застыгнуць у адназначнасьці, безварыянтнасьці, адлюстроўваюць, улоўліваюць менавіта слоўнікі аўтарскія — працы, пазначаныя індывідуальнасьцяй укладальніка.

«Маленькі маскоўска-беларускі слоўнічак фразэалёгічны...» — таксама аўтарскі. Плён вялікае дыялекталёгічнае, археаграфічнае працы, слоўнік гэты, аднак, ня можа лічыцца нарматыўным, а ягоныя рэкамэндацыі — абязьвязковымі. Ды цяпер, калі мова нашая адраджаецца, вызваляецца ад таталітарных путаў, штучных абмежаваньняў, — мы абавязаны прагледзець наноў усё, што назапашана, што чакала свайго часу. Мовазнаўчы аўтарытэт Яна Станкевіча і ўскосна, і непасрэдна ўплывае на сучасную мову. Імкліва адбылося вяртаньне слова *спадар*, а між тым якраз Я. Станкевіч упершыню абгрунтаваў неабходнасьць адраджэньня гэтага слова, прывёў гістарычныя прыклады, настойваў на яго паслядоўным ужываньні. Інтуіцыя не падвяла яго.

Самабытнасьць мове ў значнай ступені надаюць фразэалёгія, прыказкі. Падбіраць максымальна блізкія па значэньні, стылёвай афарбоўцы выразы нават у родных мовах нялёгка, дзеля гэтага трэба дасканала валодаць кожнай зь іх. Для беларускае мовы Я. Станкевіч зрабіў такую працу першы. Яе складаюць два пачатковыя разьдзелы кнігі, дзе, акрамя ўласна фразэалёгізмаў і прыказак, знаходзім і пераклады асобных часта ўжываных словаў. Фразэалёгія пры вывучэньні мовы засвойваецца найцяжэй; у большыні сучасных беларускіх тэк-

стаў або зусім няма фразэалёгіі, або ёсьць прымітыўныя калькі з расейскай (Не адразу Масква будавалася, На ўсякі выпадак, Насільна мілы не будзеш). Таму, думаю, пераважная большыня прапанаваных Я. Станкевічам аднаведнікаў расейскім выразам вернецца ў мову, прыжывецца наоў. Услухайцеся: Не за дзень Вільня станавілася, Дзеля ўсяго дзеля, Даганяючы не пацалуешся — колькі тут і нацыянальнай самабытнасьці, і непаўторнага гумару, і мілагучнасьці!

Цяпер да роднае мовы вяртаюцца й далучаюцца масы людзей. І выяўляецца, што атрыманае свайго часу ў школе веды недастаткова. Там вучылі разбіраць сказы, але не вучылі размаўляць. Пільна патрэбныя беларускія размоўнікі, ды ня тыя, што сьлепа калькуюць расейскія звароты й выдаюць іх за беларускую мову. Разьдзелы гэтае працы «Прывітаньні і зычэньні», «Ветлыя звароты» складаюць размоўнік — лексычны даведнік. Цяжка сказаць, ці вернецца ў мову завядзёнка зьвяртацца замест «Вы» — «Ваша»; сумнеўная прапанова замяніць расейскую форму ймя па бацьку на -віч беларускаю (Васілёнак); імёны па бацьку да часоў расейскае рэкрутчыны на Беларусі масава не ўжываліся. Але ведаць, што і гэтак па-беларуску кажуць — варта.

Заклучныя разьдзелы датычаць граматыкі й культуры мовы. Ёсьць тут цалкам апраўданыя моўнае практыкай рэкамэндацыі, якія парадкуюць ужываньне прыналежных прыметнікаў, дзеепрыметнікаў прошлага — «мінулага» часу (гусьцелаяцемень) і цяперашняга часу залежнага стану (разгледанаепытаньне). Але ня спраўдзілася спроба аўтара ажывіць старабеларускія формы дзеепрыметнікаў цяперашняга часу. У беларускай мове супалі формы дзеепрыметнікаў (чытаючычалавек) і дзеепрыслоўяў (сядзеў, чытаючыкнігу). Дзеепрыметнікі на -учы, -ючы, -ачы, -ячы амаль не ўжываюцца ў народнай мове, успрымаюцца як калькі з расейскай.

Я. Станкевіч тонка адчуваў стылёвыя й сэнсавыя адценьні сынонімаў, калі ж быў перакананы, што ў літаратурнай мове бракуе слова — адшукваў або нават ствараў яго й прапагандаваў (напр., грамадзейства — «общительность»).

Галоўным у навуковай творчасьці Яна Станкевіча быў клопат пра чысьціню мовы, пра захаваньне й пад-

крэсьленьне яе адметнасьці ад мовай суседніх. Жыцьцё пацьвердзіла ягоную рацыю: толькі захавайшы самабытнасьць, нашая мова выжыве й адродзіцца.

Жыцьцё ж пакажа, што з прапанаванага Янам Станкевічам стане нормаю, што — імпульсам дзеля далейшага пошуку. Але каб выбраць, трэба мець з чаго выбіраць. Ды гэты сьціплы на выгляд слоўнік — такі насычаны, такі свойскі, што хочацца не выбіраць, а браць, і пісаць, і вымаўляць слова за словам, выраз за выразам... Бо аўтар ягоны, доктар Ян Станкевіч, любіў мову, ведаў і адчуваў яе як мала хто. Справядлівасьць аднаўляецца, імя й працы выдатнага навукоўца вяртаюцца ў беларускі культурны абег.

У Менску

30 студзеня 1992 году

Вінцук Вячорка

ЗЬМЕСТ

Перадмова	3
Перадмова да 2-га выдання	4
Скарачэньні	5
I. Фразы	8
II. Прыказкі	15
III. Прывітаны і зычэньні	20
IV. Ветля звароты	22
Спадар, спадарыня	22
Ваша, Вашаць, Вашэця, самі, сам	23
Тайка	24
Сябра, сяброўка і таварыш, -ка	24
Няма ветлых зваротаў па бацьку	25
Адрысаваныі	26
V. Тое-сёе з сынтаксу	26
Ужываньне дзеяпрыслоўяў і дзеяпрыметнікаў	26
(Дзеяпрыслоўі (26); Пасыўныя дзеяпрыметнікі міну-	
лага часу на -ны і -ты (27); Дзеяпрыметнікі на -лы	
(27); Хормы, як «памыўшыся» і «памыты» (28))	
Да ўжывання ступеняў прыраўнаньня	29
Выказаньне прыналежнасці	30
VI. Ужываньне некаторых слоўных групаў	31
Абед і палудзень	31
Адклад і адвалока	31
Астацца, асталы і застацца, засталы; засьпець	32
Вялікі, вялізны, увелькі, веліч, узьвялічаць, вялічны	33
Гаспадар, -ыня, -ка, -ства, гаспадыня, спадар, гаспода	35
Гэты, гэны, той; гэт'кі, гэн'кі, такі; гэтак, гэнак; гэтта, гэн-	
нам і г. д.	37
Грамада, грамадства, грамадзянства, грамадзкасьць, грама-	
дзянзкасьць, грамадзейскасьць	39
Граць, гуляць	40
Хусьце, адзетак, вопратка, убory, прыборы, рызьзё	40
Далоў, далавах, далоўе; вонках, вонкі, звонку; знадворку	41
Емя, еміна і ежа, наедак; ядомы, ядкі; жыр; затаўка, закраса	43
Замыкаць, запіраць, зачыняць	45
Засьцілаць, накрываць	46
Кон, канаваць; конадзень; канчатак, канчальны, канечны	46
Крыўда, крыўдзіць, крыўдны, крыўднік, крыўдаваць	48
Места, местачка, мескі, месьціч; горад; сяло, аднасель	49
Нястача, галіта; загана, ганьба, ганебны, ганьбаваць	51
Пара	53
Пераймаць, пярэімы; сустракаць, сустрэча; спатыкаць, спат-	
каньне	53

Прыяць, спагадаць, зычыць, жадаць	54
Сенажаць, пожня; луг, лука, поплаў	54
Судзьдзё, снасьць, снадзіва, скрыня, струмэнт, вупраж	55
Суцэльны і адзіны, адзіноства; задзіночыць і злучыць; адзіно- та; вылучыць і лучыць, лучны	57
Толькі — колькі	60
Цьвіцець, цвет і красаваць, краса; краска	60
Альфэбэтны паказьнік выясьненых словаў крывіцкіх	63
Альфэбэтны паказьнік словаў маскоўскіх, каторымі перакладзе- ны крывіцкія	69
Ян Станкевіч і ягоны слоўнік (пасьляслоўе Вінцука Вячоркі)	72

Справочное издание

Станкевич Ян
(при участии Антона Адамовича)

**КРАТКИЙ РУССКО-БЕЛОРУССКИЙ (КРИВИЧСКИЙ)
СЛОВАРИК ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЙ И ПОСЛОВИЦ,
А ТАКЖЕ ПРИВЕТСТВИЯ, ПОЖЕЛАНИЯ И ПР.**

Минск, издательство «Навука і тэхніка»
На белорусском языке

Даведкавае выданьне

Станкевіч Ян
(пры ўчасьці Антона Адамовіча)

**МАЛЕНЬКІ МАСКОЎСКА-БЕЛАРУСКІ (КРЫВІЦКІ)
СЛОЎНІЧАК ФРАЗЭОЛЭГІЧНЫ І ПРЫКАЗКАЎ
ДЫ ПРЫВІТАНЬНІ, ЗЫЧЭНЬНІ І ІНШ.**

*Выданьне зроблена з паасобнікаў, якія захоўваюцца ў Цэнтральным
дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва Рэспублікі Беларусь*

**КОШТАМ ТАВАРЫСТВА БЕЛАРУСКАЕ МОВЫ
ІМЯ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ**

Адказны за выпуск *Зьміцер Санько*
Мастак *Віктар Сайчанка*
Мастацкі рэдактар *Васіль Сайчанка*
Тэхнічны рэдактар *Валянціна Віценка*

ІБ № 4476

Здадзена ў набор 24.02.92. Падысана ў друк 15.04.92. Фармат 84×108¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура літаратурная. Высокі друк. Ум. друк. арк. 4,20. Ум. фарб.-адб. 4,41. Ул.-выд. арк. 3,96. Наклад 30 000 паасобнікаў. Зак. № 179. Кошт 5 р.

Выдавецтва «Навука і тэхніка» Акадэміі навук Беларусі і Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. 220067. Мінск, Жодзінская, 18. Друкарня імя Францыска Скарыны выдавецтва «Навука і тэхніка». 220067. Мінск, Жодзінская, 18.

Станкевіч Я. (пры ўчасці Ант. Адамовіча).

С 76 Маленькі маскоўска-беларускі (крывіцкі) слоўнічак фразэолёгічны і прыказкаў ды прывітаньні, зычэньні і інш. / Пасьляслоўе В. Вячоркі. 3-е выд. Мн.: Навука і тэхніка, 1992. 77 с.

ISBN 5-343-01322-8.

Станкевич Я. (при участии Ант. Адамовича). Краткий русско-белорусский (кривичский) словарь фразеологический и пословиц, а также приветствия, пожелания и пр.

Імя беларускага вучонага Янкі Станкевіча (1891—1976) дзесяцігоддзямі было пад забаронаю, а ягоныя кнігі хаваліся ў спецфондах. Гэты слоўнік адрасуецца шырокаму колу чытачоў, зацікаўленых у адраджэньні роднае мовы, у ачышчэньні яе ад гвалтоўна-русіфікацыйных уплываў. Выдаецца з захаваньнем аўтарскага правапісу.

4602030000—063

С — Зак. выд. 92

ББК 81.2.Бел-4

М 301(03)—92

**ВЫДАЊНІ ТАВАРЫСТВА БЕЛАРУСКАЕ МОВЫ
ІМЯ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ**

Сяржаніна Г. Грыбы: Аскаміцэты, Базідыяміцэты (гастэраміцэты, гетэрабазідыяміцэты). 1991. 54 с. (Беларуская навуковая тэрміналогія: Біялогія; Вып. 1).

Ластоўскі В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. 1991. XII, 832 с. (Выданьне факсімільнага тыпу).

Санько З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем. 1991. 218 с.

Устаноўчы з'езд Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны: Зборнік матэрыялаў. 1992. 79 с.

Станкевіч Я. Маленькі маскоўска-беларускі (крывіцкі) слоўнічак фразеалёгічны і прыказкаў ды прывітаньні, зычэньні і інш. 3-е выданьне. 1992. 77 с.

Б р.

Мінск
«Навука і тэхніка»

